

RÁCZ BÉLA—STRASSENREITER ERZSÉBET

Az üzemi bizottságok szervezete (1944—1948)

Az üzemi demokrácia feltételeit hazánkban a felszabadulás nyomán kibontakozó népi demokratikus forradalom teremtette meg. Megvalósulása a tőkés termelés munkásellenőrzésének talaján ment végbe. A forradalom eredményeként létrejött munkás-paraszt demokratikus diktatúra funkcióinak betöltése ugyanis hazánkban is — mint a többi népi demokratikus országokban — szükségessé tette a tőkés gazdasági élet ellenőrzését az állam, illetve a munkástömegek részéről. Az utóbbi megvalósítása csakis a munkásság tömegeinek aktivizálásával, a termelés irányításába való közvetlen vagy közvetett bevonásával, vagyis az üzemi demokrácia biztosításával mehetett végbe. Az üzemi demokrácia tehát a munkásosztály hatalomért folyó harcának alapvető feltétele volt.¹

Tanulmányunkban az 1944—1948 közötti időszakban érvényrejutó üzemi demokráciának csupán egyik kérdésesportjával: a szervezeti keretek kialakulásával és az üzemi demokráciát megvalósító testületek működésének belső mechanizmusával kívánunk foglalkozni. Megvizsgáljuk azokat a történelmi előzményeket, melyek közvetlenül kihatottak az üzemi demokrácia szerveinek létrejöttére, továbbá azt, hogy a kialakult szervezeti forma mennyire tette lehetővé az üzemi demokrácia megvalósulását és kiterjedélyesedését, a szervezeti keretek változása hogyan befolyásolta az üzemi demokrácia fejlődését, illetve elsorvadását.

Az 1944-ben létrejött és az üzemi demokráciát érvényrejuttató szerveknek figyelemreméltó hazai és nemzetközi hagyományai voltak. A szervezett munkásság számottevő része előtt ismertek voltak az 1918—1919-es forradalmak idején létrejött gyári munkásszervek szervezeti formái, és e szervek működési mechanizmusa, forradalmi tevékenysége. A 30-as években létező osztrák üzemi tanácsokról, majd az antifasiszta mozgalom kibontakozásakor az Atlanti Óceántól Lengyelorszáig újjászületett munkásszervekről szóló hírek azonban a Horthy-fasizmus rendőrterrorja miatt a szervezett munkásságnak már jóval szűkebb rétegéhez jutottak el. Ezek a hírfoszlanokok nem adhattak teljes és hű képet a fenti munkásszervek tevékenységéről, szervezeti életéről.

Így a Tanácsköztársaság idején kialakult szervezeti forma és gyakorlat a munkásellenőrzés és az üzemi demokrácia terén szinte élő tradíció maradt a munkásmozgalomban a Horthy-rendszer idején is. És bár ekkor még részleges bevezetésének feltételei sem teremtődtek meg, a forradalmi mozgalomban részt

¹ Bővebben lásd Rácz B. és R. Strassenreiter E.: Az üzemi bizottságok harca a tőkés termelés és elosztás munkásellenőrzésének megvalósításáért és kiszélesítéséért (1944—1948). Párt-történeti Közlemények, 1965. 1. sz.

vett munkások körében elevenen élt a munkásellenőrzés és a munkásdemokrácia gondolata, és különböző formában és súllyal, mint fontos politikai követelés, állandóan felvetődött a gyakorlati mozgalmi munka során.²

Nem véletlen tehát, hogy a felszabadulást közvetlenül megelőző hónapokban, amikor a fasiszta Németország elleni háború a vége felé közeledett és a demokratikus átalakulás lehetősége reális valósággá kezdett válni, a munkáspártok a fasizmus leverését követő időszakra programot dolgoztak ki, melyben foglalkoztak a tőkés termelés munkásellenőrzésének gyakorlati megvalósításával, az üzemi demokrácia kiépítésével is. Igaz, hogy a KMP ill. az SzDP vezetőinek elképzelései az üzemi demokrácia szervezeti kereteiről kiforrotlanok voltak, a megvalósítás konkrét formáira, módjaira és szervezeti kereteire vonatkozó megoldások fel sem vetődtek. Mégis az a tény, hogy elvileg mind a munkásellenőrzés, mind az üzemi demokrácia szükségessége felvetődött, hozzásegítette a pártokat a felszabadulást követő hetekben, hónapokban a helyes és a konkrét álláspont kidolgozásához, a gyakorlati politika végrehajtásához.

Az üzemi demokrácia és a munkásellenőrzés szerveinek kiépülésére, szervezeti kereteinek kialakulására a felszabadulás nyomán, 1944—1945 fordulóján került sor, ezért ezt a félévet az útkeresés időszakának is nevezhetjük.

A szovjet csapatok elsőnek Tiszántúlt, az országnak iparilag fejletlen részét szabadították fel, de ez nem jelentette azt, hogy e vidék forradalmi fejlődése akárcsak egy tempóval is elmaradt volna a munkáscentrumok forradalmi fejlődésének ütemétől. A felszabadulás által biztosított lehetőséget a Viharsarok forradalmi hagyományokban gazdag, forradalmi harcokban edzett munkássága nyomban kihasználta. Szeged 1944. október 11-én szabadult fel, s az első bűtén a Szegedi Kenderfonó gyárban a kommunisták kezdeményezésére önkinevezés útján megalakult a város első kollektív forradalmi testülete: az üzemi tanács. Az eddig előkerült dokumentumok szerint ez volt az ország első legális üzemi kollektív munkás szervezete.³

A szegedieket megelőzve, még a fasiszta terror nehéz körülményei között, 1944 nyarán a kommunisták kezdeményezésére számos fővárosi üzemben illegális üzemi bizottságok alakultak. Elsők között jött létre 1944 július végén Szabó Károly javaslatára a Hazai Fésűsfonóban az illegális üzemi bizottság. Szabó Károly az üzem kommunistái közül hat személyt: Jantai Árpád mérnököt, Kroh Lászlóné tisztviselőt, Kovács Lajos, Horváth Ferenc és Szép Károly munkásokat, illetve Kiss Lajost (igazi nevén dr. Bihari Ottót) a gyár laboratóriumába illegális összejövetelre hívott össze, melyen kimondták az illegális üzemi bizottság megalakulását. Az üzemi bizottság a Jantai Árpád irányítása alatt álló laboratóriumban rendszeresen ülésezett.⁴ Illegális üzemi bizottságok működtek még többek között Csepel több üzemében, a Kőbányai Polgári Serfőzőben, a Dunai Repülőgépgyár kőbányai részlegében, valamint a Fogaskerékgyárban is. Ez utóbbi gyár illegális üzemi bizottságát a gr. Károlyi Károly út 5 sz. alatti ház pincéjében

² Apró Antal visszaemlékezése [saját gyűjtés].

³ Bővebben lásd *Strassenreiter Erzsébet*: „Az üzemi bizottsági rendszer kialakulása és a munkásellenőrzés megvalósulásának kezdete (1944 október—1945 május)”. PK, 1963. 4. sz. 5. l. — Meg kívánjuk jegyezni, hogy a visszaemlékezések gyűjtése során a Sarkadi Cukorgyárban találkoztunk olyan állásponttal, hogy ott már október 8-án megalakult a munkásbizottság. (Sarkad 1944. október 6-án szabadult fel.) Ezt az állítást sem a később alakult bizottság tagjai, sem az akkor ott dolgozó munkások nem tudták megerősíteni. A fenti álláspontot egykorú iratok sem igazolják.

⁴ Szabó Károly, Jantai Árpád visszaemlékezése. [saját gyűjtés].

választották meg Krajcsovits József fogaskerékgyári vasmunkás kezdeményezésére, aki egyben a fenti épület házfelügyelője volt. A pincében 18—20 munkás jelent meg, köztük 6—8 pártonkívüli, akik megválasztották a 11 tagú, kommunistákból álló bizottságot. Az illegális üzemi bizottság vezetőjéül Barna Sándort választották meg. E népes csoport az illegálitás viszonyai között többet nem jött össze. A feladatokat főleg munka közben adták át egymásnak.⁵

Az illegális üzemi bizottságok azzal a céllal alakultak meg, hogy megakadályozzák az üzemek kitelepítését és megbénítását, szervezzék és irányítsák a termelés szabotálását, a fasizmus elleni harcot, a felszabadulást követően pedig a gyáron belül kézbe vegyék az üzemet és segítsék a termelés beindítását.⁶

Az illegális üzemi bizottságokon kívül a párt kezdeményezésére több budapesti üzemben ellenállási csoport szerveződött. Ezek gyakran nemcsak a gyári felszerelések mentését végezték, hanem a gyáron kívül is végrehajtottak akciókat, pl. a Fehérvári út és a Horlthy Miklós út közötti szakaszon a vasúti sínek felrobbantása.⁷

Az üzemet szerető és védelmező munkásság elszántságát és hősiességét hirdeti a Vadásztöltény-, Gyutacs és Fémárugyár Mosonmagyaróvári gyára 50 munkásának fegyveres ellenállása az SS robbantó osztagokkal szemben.⁸

Míg 1944—1945 fordulóján a magyar munkásság túlnyomó többsége a nyilas rémuralom alatt élt és sokan életük kockáztatásával szabotálták a termelést, a gépek, nyersanyagok és árukészletek elrablását és illegálisan szervezkedtek, addig a szovjet hadsereg által felszabadított területeken a munkásság, a Szegedi Kenderfonó gyár munkásaihoz hasonlóan, Tiszántúl többi üzemében, gyárjaiban, malmaiban stb. is létrehozta saját forradalmi testületeit. Szegeden még 1944-ben szinte valamennyi gyárban, üzemben választás vagy kinevezés útján megalakultak az üzemi tanácsok.⁹

A kollektív munkásbizottságok városokként, sőt gyakran helységekként különböző módon és formában, más és más elnevezés alatt alakultak meg. Nem egy esetben egy város üzemei között is jelentkeztek eltérések a szervezésben. A Szentesi Napló nyomdában pl. a munkások *nyílt szavazással választották* meg a négytagú üzemi tanácsot,¹⁰ a Zsoldos Gőzmalom Ipartelep és Kereskedelmi Rt üzemegységeiben pedig az üzemi tanács tagjait az *MKP szentesi szervezete nevezte ki*.¹¹ Békéscsabán a Bohn M. és Társa Tetőcserép és Téglagyárban 1944 november első napjaiban *önkinevezés* útján *5-ös munkásbizottság* alakult.¹² A Rokka Kötszövőgyár munkásai ugyanakkor a *városi szakszervezeti bizottság kezdeményezésére* 1945 január első hetében *titkos szavazással választották* meg a *kilenc tagú üzemi bizottságukat*.¹³ Széles demokratizmusa miatt feltétlenül említésre méltó a Kőszénbánya Sólomtelepi első üzemi bizottság létrejötte is.

⁵ Krajcsovits József visszaemlékezése [saját gyűjtés].

⁶ Szabó Károly, Krajcsovits József, Jantai Árpád visszaemlékezése [saját gyűjtés].

⁷ Id. Strassenreiter József visszaemlékezése. — A fenti tevékenységre bővebben lásd *Padányi Mihály*: „Fegyverrel a megszállók ellen”, illetve *dr. Gergő Zoltán*: „Harc a budapesti gyárak munkásainak és gépeinek elhurcolása ellen”. Megjelentek „A szabadság hajnalán” Bpest, Kossuth Kiadó, 1965. 9—34. l.

⁸ Bővebben lásd: Társadalmi Szemle, 1965. 2. sz. 63—64. l.

⁹ Szegedi üzemi tanácsok megalakulásának módjairól bővebben lásd *Strassenreiter Erzsébet*: i. m. 1963. 4. sz. 5—6. l.

¹⁰ Szentesi ÁL Szentesi NB 1945—4.

¹¹ Szentesi ÁL Zsoldos Gőzmalom ir. 1. cs.

¹² Vasvári Pál visszaemlékezése.

¹³ Az MSZMP gyári pártszervezetének írásos tájékoztatója.

1945. január 28-án a telep műszaki vezetői és 108 bányásza üzemi bizottság választásra jött össze. Az értekezlet kezdetén egy öreg szervezett bányász javaslatára a gyűlés közfelkiáltással *10 idős bányászból* álló *jelölőbizottságot* hozott létre. A jelenlevők e bizottság által betervezett személyek közül *titkos szavazással választották meg* a héttagú üzemi bizottságot.¹⁴ Az Első Orosházi Hengerműmalomnál az MKP helyi szervezet által a malom élére állított *biztos kezdeményezésére* az alkalmazottak a malom vezetésére *nyolctagú üzemi tisztikart választottak*.¹⁵ A Debrecen felszabadulását követő második napon, 1944. október 21-én, Szatmári Ferenc javaslatára a MÁV Járműjavító Műhelyében *önkinevezés útján* 10-es munkásbizottság alakult.¹⁶ A MÁVAG Diósgyőri üzemében a *szociáldemokraták kezdeményezésére* a gyár felszabadulását követő héten *választás útján* népes üzemi tanács alakult.¹⁷ Az Ózdi Vasműben az MKP helyi szervezetének határozatára 1945 január utolsó napján a *két munkáspárt kiküldöttjeiből* hattagú Termelési Bizottság alakult.¹⁸ Február első felében a Vasműben már létrejött a munkások, a műszakiakat és a mb. igazgatót magába foglaló 38 tagú népes üzemi tanács is.¹⁹ Elvértve előfordult, hogy a fasiszta kormányrendelettel 1944 nyarán életre hívott gyári üzemi választmányokba egy-egy illegális kommunista, vagy szervezett, baloldali munkás is bekerült, mint pl. a Hoffherr gyárba, vagy az Ózdi Vasműbe. Egyedi eset a Szolnoki Cukorgyár üzemi választmánya, ahol a tagság abszolút többsége a gyár baloldali munkásaiból került ki, akik a Szolnok felszabadításáért folyó harcok idején — 1944. október 8-a és november 3. között — mindvégig a gyárban maradtak. A menekülő gyárigazgató október 8-án az ügyek intézését a gyárban maradt munkaügyi választmány négy tagjának adta át.²⁰ A felszabadulás után az 1944 nyarán a gyár munkásai által megválasztott négytagú üzemi választmány további négy kommunista munkással egészült ki és mint munkásbizottság átvette a gyár vezetését.²¹

Helyenként a szakszervezeti mozgalom tartópillérét, a Horthy-korszakban aktívan tevékenykedő, a munkásmozgalomban mélyen gyökerező bizalmi testületet szervezték újjá. Azonban ezek már, a szervezett munkásság érdekeinek kifejezése és védelmezése mellett, végrehajtották a tőkés termelés és elosztás ellenőrzését is, vagyis tevékenységük körét kibővítve, a forradalmi kollektív munkásbizottságoknak a szerepét töltötték be. A bizalmi testületeknek ez a megváltozott helyzete és szerepe jutott kifejezésre a Szakszervezetek Pécsi Titkárságának 1945. február 20-ára elkészült és a Pécsi NB által március elsején jóváhagyott Bizalmi Testületek jogkörének szabályzatában. A szabályzat kimondta, hogy minden gyárban az összes munkavállalók részvételével, a gyáron belül részlegenként titkos szavazás útján kell a bizalmiakat megválasztani. Ha egy részlegnél három munkavállalónál kevesebb dolgozik, akkor „bizalmi választásra szükség nincsen. Hármon felül kb. 200 munkásként kell egy-egy bizalmi választani”.

¹⁴ SzOT L. Bányász Szaksz. 1945. 7. d.

¹⁵ Gyulai ÁL Gőzmalom ir. sz. n.

¹⁶ Az üb. 1946. febr. 28-i ülésének jegyzőkönyve — Szatmári Ferenc tulajdonában.

¹⁷ Mazár Ferenc visszaemlékezése.

¹⁸ Bővebben lásd *Kirschner Béla—Rácz Béla: Az Ózdi Vasmű története a felszabadulás időszakában. Századok, 1963. évi 3. sz. 662—663. l.*

¹⁹ Az üb. febr. 25-i ülésének jkv-e. Gergely István tulajdonában.

²⁰ OL Pesti Magyar Kereskedelmi Bank Ipari Titk. 217. cs. Az üzemi munkaügyi választmányok életre hívását a politikai és gazdasági élet bomlása kényszerítette ki. Az üzemi választmányok a burzsoázia vezetésével és ellenőrzésével szemben tevékenykedhettek.

²¹ Polonyi Szücs András visszaemlékezése.

A bizalmiak maguk közül „titkos szavazással főbizalmi választanak”.²² A szabályzat egységes elvek szerint rendezte a Pécs város és Baranya vármegye területén 1944 decemberétől 1945 február közepéig megvalósított különböző gyakorlatokat „a munkafegyelem fenntartása és a munkások jogainak, valamint kötelességeinek köztudomásra hozása érdekében” — olvasható a tervezet elvi indoklásában.²³

A Lábassy-féle Mezőgazdasági Ipar és Gépgyárban a régi szervezett vas-munkások 1944 novemberében a Vas- és Fémmunkások Országos Szövetségének üzemi csoportját szervezték újjá, és ennek öttagú vezetősége gyakorolta azokat a jogokat, melyeket másutt az üzemi tanácsok, üzemi bizottságok: irányította a fasiszta tulajdonos által elhagyott gyárat. Az öttagú vezetőség 1945 márciusában üzemi bizottsággá alakult át.²⁴

Az eddig felsorolt példák szemléltetően mutatják, hogy 1945 kezdetére Salgótarján, Miskolc, Szolnok, Szeged, Pécs városok vonalától keletre a felszabadított területek gyárainak, üzemének túlnyomó többségében a munkások már az első alkalommal is a termelés irányítására és ellenőrzésére kollektív munkásterületeket állítottak fel.

A felszabadulás első hónapjában akadtak azonban ettől eltérő kísérletek is. A Viharsarok legforradalmibb részének egyes helyein, pl. Hódmezővásárhelyen, Makón, Orosházán a MKP helyi szervezetének vezetősége az üzemek, gyárak élére biztosokat (üzemi, termelési, politikai) nevezett ki. A biztosok feladata a termelés megindításának megszervezése, a munkásság, továbbá a kommunista párt érdekeinek a képviselése volt. Orosházán 18, Hódmezővásárhelyen 9 politikai biztos neveztek ki. Ebben az intézkedésben a Tanácsköztársaság üzemi biztos rendszerére éledt újjá, amely mögött lényegében a tőkés tulajdon kisajátításának gondolata húzódott meg. Ez a forma az országnak szinte kizárólag ebben a részében jelentkezett. Elterjedését meggátolta, hogy a MKP Központi Vezetőségének ezen a területen dolgozó tagjai határozottan felléptek e gyakorlat ellen.²⁵ Igen ritkán, de előfordult, hogy a kommunista párt helyi szervezete a gyárigazgató mellé munkásigazgatót állított. Pl. az Ózdi Vasműben a MKP vezetősége által kinevezett munkás az igazgató személyi ellenőrként tevékenykedett: egy szobában ültek, minden hivatalos tárgyaláson közösen vettek részt, az igazgató minden rendelkezését ellenőrizte. Az ellenőrző igazgatói funkció 1945 márciusában szűnt meg. Az ellenőrzésnek ez a formája szintén a Tanácsköztársaság gyakorlatának emlékéből eredt.

Az üzemi bizottságok megalakulása és általánossá válása a felszabadult fővárosban rövidebb idő alatt ment végbe, mint Tiszántúlon és Észak-Magyarországon. Ez a gyorsabb tempó Budapest sajátos helyzetével magyarázható. Egyrészt, a főváros és környéke a magyar munkásmozgalom fellelegvára és központja volt. Nemcsak azért, mert a munkásosztály több mint 60%-a itt élt, hanem azért is, mert Nagy-Budapest területén összpontosult a magyar munkásmozgalom elméletileg, politikailag képzett, a burzsoáziával vívott küzdelmekben gazdag tapasztalatokat szerzett harcosainak jelentékeny része. Másrészt, a főváros területén, — mint erre már utaltunk — számos illegális üzemi bizottság, ellenállási csoport tevékenykedett, amelyek a felszabadulás után azonnal legali-

²² Pécsi ÁL Pécsi NB 1945—108.

²³ Uo.

²⁴ MSzMP üzemi pártszervezetének írásos tájékoztatója.

²⁵ PI Arch. 102—1. ő. e.

zálódtak és a munkások nevében hozzáláttak a feladatok megoldásához. Az üzemi bizottságok gyors elterjedését a fentiekén kívül segítette még az is, hogy a munkásosztály politikai és szakmai szervezeteinek központi vezető testületei a fővárosban működtek és szervező munkájukkal elősegítették az üzemi bizottságok megalakulását.

A munkásmozgalom harcosai: kommunisták, szociáldemokraták, szakszervezeti tagok ezrei indultak el felszabadulásuk első óráján, napján második otthonukba, dícső harcaik s leendő küzdelmeik színhelyére, a fasiszták által kifosztott s felrobbantott üzemekbe, hogy megszervezzék a munkások forradalmi szervét: az üzemi bizottságokat, a munkásság helyi hatalmi szervét. Az indulásra 1945. április végén így emlékezett vissza Pongrácz Kálmán, a Ganz Vagongyár kommunista üzemi bizottsági elnöke, a Magyar Rádióknak adott nyilatkozatában: „Január 18-án jelentünk meg a gyárban azokkal a munkás és tisztviselő társakkal, akiknek a lakásuk közel esett a gyárhoz, de számosan voltak olyanok is, akik sokszor 15 km-t gyalogoltak, hogy elérjék a munkahelyüket... Az első órákban nagy elkeseredés vett erőt rajtunk látva a rombolást, — különböző nemzetiségű elesett katonákat, civileket — ... kesergésre nem volt időnk, mert tudtuk, hogy a gyárnak az újjáépítése a mi feladatunk, akik hosszú esztendőök alatt összeforrunk a gyárral.”

„... hát neki láttunk a munkának, hogy minél előbb életet fakasszunk a lerombolt műhelyekben. Első dolgunk az üzemi bizottság megalakítása volt s itt elsősorban a munkásmozgalom régi harcos tagjai jöttek számításba, akik lelket tudtak önteni a munkatársaikba.”²⁶ A fenti nyilatkozat plasztikusan ábrázolja a sok száz fővárosi és vidéki üzemben az első napokban, hetekben végement eseményeket.

Számos budapesti üzemben az üzemi bizottságok a gyár felszabadulásának napján vagy másnapján megalakultak. Ezek az üzemi bizottságok (üzemi tanácsok) mint a Ganz Vagonban, a Roessemann Harmatta Gép- és Csőgyárban, a Weiss Mafréd Acél- és Fémművekben, a Neményi Papírgyárban, a Magyar Pamutipar újpesti telepén, vagy a „Grauit” Porcelán- és Kőedényáru gyárban stb. önkinevezés útján jöttek létre. Viszont a gyár felszabadulása után csak néhány nap múlva megalakuló üzemi bizottságok tagjait — a legtöbb esetben — az addig megjelent munkások nyílt szavazással választották meg, mint pl. a Röck István Gépgyárban, a Magyar Posztóban, a Goldberger kelenföldi telepén, a Chinoi Gyógyszergyárban stb.

Budapesten és környékén az üzemi bizottságok sokkal egységesebb elvek alapján szerveződtek, mint Tiszántúlon. Az egyöntetűbb folyamat annak tulajdonítható, hogy a fővárosban a munkásmozgalom összeforrottabb, szervezettebb volt, mint vidéken. Az egységesebb elvek érvényre jutását jelentősen elősegítette a BNB ötös bizottságának 1945. január 28-i felhívása, amely felszólította az üzemek dolgozóit, hogy minél előbb alakítsák meg az üzemi bizottságaikat,²⁷ egyben utasította a Szakszervezeti Tanácsot, hogy február 7-ig készítse el az üzemi bizottságok működési szabályzattervezetét. Az elkészült tervezet Budapest számos üzemébe eljutott és az üzemi bizottságok megválasztásának és működésének alapjául szolgált.

²⁶ SzOT L. Vasas Szaksz. 1945.

²⁷ Pl. a BNB ötös bizottságának felhívására alakultak meg 1945. febr. 8-án a Shell Kőolaj Rt.-nél, febr. 10-én a Nyírbogdányi Petróleum Rt.-nél, febr. 14-én a Fantó Egyesült Magyar Ásványolajgyár Rt.-nél az üzemi bizottságok (P 1 Arch. 2/16—93).

A tervezet három típusú üzemi bizottság felállítását javasolta, mégpedig:

1. gyári, telephelyi;
2. a vállalat központjában ún. központi;
3. területi, községi, kerületi — üzemi bizottságokat.

1. Minden üzemben — olvasható a tervezetben —, amely legalább 50 embert foglalkoztat, üzemi bizottságot kell választani az alkalmazottak közül demokratikus formák között. 50—100 alkalmazottat foglalkoztató üzemben az üzemi bizottság létszáma 3 fő, egy elnök és két tag. 100 alkalmazotton felül az üzemi bizottság létszáma 5—15 fő, de ennél több nem lehet.

Az Ideiglenes Szakszervezeti Tanács Kőbányai Titkársága²⁸ 1945. január 21-i alakuló ülésén szintén foglalkozott az üzemi bizottságok szervezésének meggyorsításával, továbbá a szervezendő üzemi bizottságok létszámával. Azokban az üzemekben — mondta ki a határozat —, ahol 100-nál kevesebb embert foglalkoztatnak, az üzemi tanácstagok száma három, 500 munkásig öt, és ennél nagyobb számú munkással rendelkező üzemekben a tanácstagok száma hét. A Kőbányai Titkárság — megelőzve az Ideiglenes Szakszervezeti Tanács határozatát — nem tett különbséget 50-en alul, illetve felül foglalkoztató üzemek között, és a létszám kérdésben is más nézetet vallott. Határozata azonban a kőbányai gyárak üzemi bizottságainak megformálódását alapvetően befolyásolta.

2. A több telephellyel rendelkező vállalatoknál a tervezet a központi telephelyen központi üzemi bizottság felállításáról is intézkedett. Ennek hatásköre az egész vállalatra kiterjedt, s a helyi üzemi bizottságok kötelesek voltak határozatait figyelembe venni. A központi üzemi bizottságok felállításának szorgalmazása helyes törekvés volt, mert a tőke hathatósabb ellenőrzését, a termelés növekedését szolgálta. A Szakszervezeti Tanács tervezetéből viszont nem derül ki, hogy a központi üzemi bizottság alatt pontosan mit is kell érteni. A telephelyek üzemi bizottságainak küldötteiből választott testületet-e, vagy a részvénytársaságok központjaiban dolgozók üzemi bizottságát? Az utóbbi a központban dolgozó tisztviselők üzemi bizottsága volt, amelyben csak esetenként érvényesült a munkásság érdeke. Ezek az üzemi bizottságok 1945 februárjában alakultak meg. A Dreher-Haggenmacher telepek üzemi bizottságai — megelőzve a Szakszervezeti Tanács szabályzatát — 1945. január 30-án szervezték meg a központi üzemi bizottságukat, Közös Munkásbizottság elnevezés alatt. Valószínűleg ez felelt meg a szabályzatban foglalt elveknek: a bizottság tagjai a telephelyek üzemi bizottságaiból kerültek ki. Ez a bizottság a munkásság érdekeit képviselte, koordinálta a munkásbizottságok működését, összgyári érdekké emelte az üzemi részek problémáit.

3. „Az 50-nél kevesebb munkást foglalkoztató üzemek alkalmazottai, községenként, Budapesten kerületenként választanak egy közös üzemi bizottságot, amely ugyanazon szakmában foglalkoztatott kisüzemi alkalmazottak összességét képviseli, a község, illetve a kerületben levő kisüzemi vállalatok tulajdonosainál.”²⁹ Tudomásunk van arról, hogy ezek a területi elveken felépült üzemi bizottságok is több helységben létrejöttek, főleg Budapest környékén, és hathatósan elősegítették a területükön működő üzemi bizottságok munkáját.

²⁸ Az Ideiglenes Szakszervezeti Tanács a szakszervezeti munka mielőbbi megindítása illetve meggyorsítása érdekében az első ülésén elhatározta, hogy Budapest területén három Titkárságot állít fel, mégpedig Kőbányán, Lágymányoson és Óbudán (PI Arch. 253/061—1945.—1).

²⁹ Uo.

1945 elejére a felszabadult gyárak, üzemek, bányák, részvénytársaságok központi irodái, pénzintézetek, kereskedelmi nagyvállalatok döntő többségében — még az 50 alkalmazotton aluliak nagy részében is — megalakultak a munkásság forradalmi szervei. A különböző formájú és elnevezésű szervek tevékenységének tartalma viszont lényegében azonos volt. A munka megkezdésének biztosítása, a munkafegyelem fenntartása mellett megvalósították a vállalat vezetésében a munkásság aktív részvételét is. A saját kezdeményezésre bevezetett fenti gyakorlatot a munkások szintén eltérően alkalmazták, de erre most nem térünk ki. Az üzemi munkásszervek létrejötte ismételten bizonyítja, hogy a munkásosztály a forradalom másnapján létrehozta a termelés irányítására és ellenőrzésére a saját forradalmi szervét. A különböző típusú és elnevezésű szervek azt is tükrözték, hogy a munkásokban vagy munkáscsoportokban a forradalmi emlékek, tapasztalatok, illetve hírek tovább éltek, hogy a munkásokból a 25 éves fasiszta diktatúra embertelen terrorja sem tudta kiölni a proletárdiktatúráért vívott harc eszméit.

Az első gyári munkásszervek (üzemi bizottság, üzemi tanács stb.) életrehívásában a munkásmozgalom forradalmi törzsét alkotó kommunisták, baloldali szociáldemokraták, régi szakszervezeti tagok vettek részt, akik pártjaik szervezése mellett, — melyek akkor még területi elvek alapján alakultak meg — az üzemekben létrehozták az összmunkásság hatalmi szervét is.

Ebben a munkában kezdeményezőként általában a kommunisták léptek fel, ami felkészültségükből, dinamikusságükből, bátorságükből, osztályharcosságükből következett. A szociáldemokraták háttérbe szorulása ugyanakkor abból is fakadt, hogy a SzDP baloldali érzelmű tagságának számottevő része a felszabaduláskor átlépett a KP-ba, továbbá kezdetben — főleg Tiszántúlon — eluralkodott az a nézet, hogy a munkásosztálynak csak egy pártja lesz, a kommunista párt.

Viharsarok, Észak-Magyarország, Dunántúl és Nagy-Budapest üzemi bizottságainak többsége a kommunisták, illetve a helyi kommunista párt kezdeményezésére alakult meg.³⁰

A kommunisták, a kommunista pártszervezetek mellett, az üzemi bizottságok szervezésében, — ugyan kisebb számmal — de részt vettek a szociáldemokraták, a szociáldemokrata pártszervezetek is, s nem egy vállalatnál ők voltak a kezdeményezők.

A szociáldemokrata párt helyenkénti lemaradása, továbbá bizonyos háttérbe szorulása nem jelenti azt, hogy nem ismerte fel az üzemi bizottságok jelentőségét.³¹ Debrecen üzeimeiben a szervezkedésre a szociáldemokrata párt döntő befolyást gyakorolt, az Ózdi Vasműnél az SzDP és az MKP egyenlő erőt képviselt, az ország számos nagyüzemében a szociáldemokrata párttagok és pártszer-

³⁰ Az Első Orosházi Hengermalomnál 1944. nov. 12-én, a Szentesi Napló Nyomdánál dec. 26-án, a Sorg Antal Építőipari Rt.-nél 1945. jan. 17-én, a Chinoin Gyógyszer- és Vegyszeti Termékek Rt.-nél jan. 18-án, a Dunai Repülőgépgyárnál, az Agrolux Rt.-nél, a Révai Irodalmi Intézetnél jan. 28-án, az Uhri Testvérek Autókarosszéregyár (Hungária úti telepén) febr. 1-én, a Fémáru-, Fegyver- és Gépgyárnál febr. 2-án, a Hunnia Filmgyárnál febr. 6-án, a Magyar Wolf-ram Lámpagyár Kremenszky János Rt.-nél febr. 8-án, a Tubus és Kupakgyár Rt.-nél febr. 12-én, a Futuránál febr. 15-én, a Standard Villamossági Rt.-nél febr. 19-én a kommunista párt kerületi, illetve központi kiküldötteinnek jelenlétében tartották meg az üzemi bizottságok választását. Igen jelentős szerepet játszottak az MKP szervezők a dunántúli gyárak üzemi bizottságainak szervezésében is.

³¹ *Ságvári Ágnes*: Tömegmozgalmak és politikai küzdelmek Budapesten 1945—1947. Bpest, Kossuth Kiadó. 1964. 80—81. l.

vezetek kezdeményezésére és aktív részvételére jöttek létre az üzemi bizottságok.³² 1945 február közepétől kezdve a szervezők az MSzDP Központi Üzem-szervezési Osztályától kapott megbízólevelekkel járták a gyárakat és szervezték az üzemi bizottságokat is.³³

Az üzemi bizottságok többségében a pártmegosztás szerinti összetétel a szervezők pártállása alapján alakult. Mivel az üzemi bizottságok többsége kommunisták kezdeményezésére alakult meg, a bekerült tagok többsége is kommunista volt. Akadtak olyan bizottságok — főleg a kommunisták közreműködésére létrejöttek között³⁴ —, amelyeknek tagsága teljes egészében a szervező pártállása szerint alakult. Általános volt azonban — függetlenül attól, melyik munkáspárt befolyása érvényesült —, hogy az üzemi bizottságokba csak szervezett dolgozók kerültek be. A bizottságok munkástagjai a két munkáspárthoz tartoztak, a tisztviselői tagok egy része pártönkívüli volt.

A Független Kisgazdapárt 1945 február végéig még kísérletet sem tett arra, hogy tagjait a termelő (vagyis az ipari és bányá-) vállalatok üzemi bizottságaiba bejuttassa. A pénzügyintézetek, a MÁV, a posta, a részvénytársaságok központi irodáinak üzemi bizottságaiba viszont szépszámmal kerültek be kisgazdapárti tagok.³⁵

A Nemzeti Parasztpártnak ekkor csak néhány üzemi bizottságban volt egy-egy képviselője.

Az üzemi bizottságok szervezésébe hamarosan bekapcsolódtak a szakszervezetek vidéki titkárságai (Szeged, Pécs, Debrecen stb.), a szakmai szakszervezetek központjai, mindenen előtt a Vasas Szakszervezet, továbbá a Szakszervezeti Tanács, melyek a felszabadulást követő napokban gyorsan újjászerveződtek.

A Nemzeti Bizottságok — főleg az ipari centrumokban pl. Budapest, Miskolc, Pécs stb., ahol a munkásság képviselőinek elhatározó szerepe dominált — igen aktívan támogatták az üzemi bizottságok létrehozását és tevékenységét. A BNB ötös bizottságának ilyen vonatkozású állásfoglalását és rendelkezését az előzőekben ismertettük. Hasonlóan tevékenykedett a miskolci NB is, amely pl. több vállalatnál elrendelte az üzemi tanács felállítását, a már működőket viszont a tőkéssekkel szemben megvédte, mint a Ládi Fűrésztelep üzemi tanácsát.³⁶ Budafokon és Albertfalván a nemzeti bizottságok közigazgatási területük üzemi bizottságainak irányítására koalíciós elvek alapján NB üzemi bizottsági albizottságokat állítottak fel. Az albizottságok vezetői a NB üléseken rendszeresen beszámoltak üzemi szemléikről és az elvégzett munkáról.³⁷

³² Pl. a Diósgyőri MÁVAG-ban, a Gránit Porcelán- és Kőedénygyárnál, a Stühmer Frigyes Rt.-nál, a Bosch Róbert Kft.-nál, a Hungária Vegyiművek Illatos úti telepén, a Ganz Hajóban, az Egyesült Izzóban, az Elzett Vasárgyár Rt.-nál, a Bretschneider Cipőgyárnál, a Chromó Magyar Általános Papíripari Rt.-nál, a Hoffer és Schrantz-gyárnál, a Budapest környéki üzemeknél, a Magyar Vagon győri vállalatánál.

³³ A kiküldött feladata volt, hogy „... az üzemi bizottságot megalakítsa, a tisztviselőket és munkásokat a szociáldemokrata pártba beszerveze és az üzemek üzemképes állapotba való helyezését szorgalmazza”, továbbá a konkrétan megnevezett gyár, üzem, intézmény „... üzemi bizottságának a segítségére legyen a reakciós és nyilas elemek feltárásában és azoknak az üzemből való eltávolításában”. A feladatok között megtaláljuk a szakszervezet létrehozását, a termelési feltételek megteremtésének előmozdítását is. Ilyen tartalmú megbízóleveleket febr. 14-től febr. 28.-ig 18 különböző vállalatokban szervezési munkát végző elvtárs számára adtak ki (PI Archivum 253/1945/1—148).

³⁴ Neményi Papírgyár, Roessemann-Harmatta, Magyar Posztó.

³⁵ Pl. a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknál 1945. febr. 20-án titkosan választott 7 tagú üzemi bizottság tagjai közül kettő kisgazdapárti volt.

³⁶ Miskolc AL. Miskolci NB.

³⁷ Pest, Nógrád m. L. Budafoki és albertfalvai NB-ok 1945. évi ir.

Míg a NB-ok üzemi bizottsági albizottságait és a vállalati központok üzemi bizottságait *koalíciós elvek* alapján választották meg, addig a termelő vállalatok üzemi bizottságai a *munkásegység alapján* jöttek létre. A munkások és a szakszervezetek csak a két munkáspárt tagjainak részvételét tették lehetővé, kifejezésre juttatva, hogy az üzemi bizottság a munkások forradalmi-hatalmi szerve.

Az üzemi bizottságok munkástagjainak döntő többsége középkorú szakmunkás volt, betanított és segédmunkásokat csak elvétve találunk bennük. Feltűnő a munkások igen alacsony száma. Még a textilgyárakban is, ahol a dolgozók többsége nő volt, az üzemi bizottságokba csak egy-két nő került be.

A vállalatok termelő egységeinél megalakult üzemi bizottságokban a munkások mellett mindenütt találunk értelmiségieket. Bár a Horthy-rendszert és a tőkéskelet többségében kiszolgáló üzemi értelmiség ellen a munkásság ellenszenvé igen erős volt, az üzemi bizottságokban részt vettek a gyár tisztviselői, elsősorban műszaki szakemberei is.³⁸ Kevés volt az olyan üzemi bizottság, amelyből az értelmiségieket teljesen kihagyták. Ez inkább elvétve, egyes bányatelepeken fordult elő. Az üzemi bizottságokba beválasztott értelmiségiek száma vállalatonként változott.

Esetenként az is előfordult, hogy a vállalat alkalmazottai a tulajdonost vagy képviselőjét is beválasztották az üzemi bizottságba.³⁹ Ez elsősorban a részvénytársaságok központi irodáiban fordult elő. Helyenként megtörtént az is, hogy a központi irodában az üzemi bizottság megválasztását maga a vezérigazgató kezdeményezte, mint pl. Sebestyén László tette az Első Magyar Papíripari Rt. irodájában. A burzsoázia közvetlen bekapcsolódása az üzemi bizottságok munkájába azt tükrözi, hogy felismerte bennük a tőke ellenfelét és ezért befolyása további biztosítása érdekében igyekezett pozíciókat szerezni, illetve e szerveket saját befolyása és ellenőrzése alá vonni. A tőkéskelet beválasztása néhány üzemi bizottságba részben abból az elgondolásból is fakadt, hogy így a munkások ellenőrzése könnyebben megvalósítható, azonban ebben közrejátszott a munkásság „úr” iránti lojalitása is. A szakszervezetek és a Szakszervezeti Tanács az ilyen irányú törekvésekkel szembeszálltak. A beválasztott tőkéskelet lemondatták, vagy, mint az Első Magyar Papíripari Rt.-nél, új üzemi bizottsági választást rendeltek el.

Az üzemi bizottságokba — mint erre az előbb utaltunk — szervezett, az osztályharc iskolájában megedzett kommunista és szociáldemokrata munkások kerültek be, akik e kollektív szerv munkájában messzemenően érvényesítették és kibontakoztatták a munkásdemokrácia hagyományait. Az alakuló üléseken kivétel nélkül — általában közfelkiáltással — elnököt, helyettes, olykor titkárt, illetve jegyzőt választottak. Minden ülésről jegyzőkönyvet vettek fel, amelyet a következő ülésen felolvastak, s jóváhagyása előtt a hibás fogalmazásokat az érdekeltek észrevétele alapján kijavították. Az üzemi bizottságok munkája széles demokratizmus alapján indult el, olyan természetesen, hogy az elvek külön hangsúlyozására és összegezésére általában nem is tértek ki. Néhány üzemi bizottság alakuló ülésén, pl. a szegedi Orion Bőrgyárban, a Magyar Pamutipar újpesti telepén azonban körvonalazták a működési elveket. „Az üléseket a

³⁸ Pl. a Hazai Fésűsfonóban 3, a Chinoin Gyógyszergyárban 4, a Magyar Posztóban 1, az Ózdi Vasműben 9, a Ládi Fűrészüzemben 3, a Hoffherr gyárban 3 értelmiségit választottak az üzemi bizottságba, illetve az üzemi tanácsba.

³⁹ Pl. az Uhri Testvérek Autókarosszéria gyárnál, a Sorg Antal építőipari vállalatnál a tulajdonost, míg a Goldberger S. és Fiai városi irodájánál, a „Pesti Ház”-nál a tőke képviselőjét választották be az üzemi bizottságba.

szükséghez képest, — hangzik az újpestiek megállapítása — de legalább havonta kétszer kell megtartani, amelyeket az elnöknek kell összehívni, a tárgysorozat előzetes közlésével s ha három tanács tag együttesen kéri az ülés összehívását, az elnök nyolc napon belül köteles kérésüknek eleget tenni.” A szegediek viszont azt tartották, hogy az üzemi tanácsot minden héten, de szükség esetén akár naponta is össze lehet hívni. Mind a két üzemi tanács arra az álláspontra helyezkedett, hogy az ülések titkosak, a döntések szótöbbséggel történnek, továbbá az ülések csak akkor határozatképesek, ha a tagok $\frac{2}{3}$ -a jelen van. Az újpestiek kimondták: a többség kívánságára az elnök köteles titkos szavazást elrendelni, az üléseken bármelyik tanács tag jogosult a tárgysorozat letárgyalása után indítványt előterjeszteni, továbbá az elnök köteles hirdetmény útján a munkások tudomására hozni „a munkásközösséget érdeklő összes határozatot”.⁴⁰ Az üzemi bizottságokban a demokratikus centralizmus alapján a „kollektív” vezetés elve érvényesült.

Az elnök nagyobb jogköre nem állt ellentétben a kollektív vezetéssel. A két üzemi bizottsági ülés között az elnök képviselte a bizottságot a vállalat, illetve a tulajdonos felé és intézte az ügyeket, viszont a bizottságnak beszámolási kötelezettséggel tartozott. A részvénytársaságoknál az elnöknek a Szakszervezeti Tanács tervezete alapján igazgatósági tagsági joga volt. A tervezet a munka színvonalának emelése érdekében hangsúlyozta, hogy „az üzemi bizottság tagjainak olyan munkakör biztosítandó, hogy azok feladatuk elvégzésében akadályozva ne legyenek és őket károsodás ezért ne érje”. Megkövetelve a tőkéséktől az üzemi bizottságok zavartalan munkafeltételének biztosítását, a tervezet kimondotta azt is, hogy „amennyiben az üzemi bizottság vagy annak egyes tagjai az alkalmazottak és a magyar nép érdekeit nem kellően képviselnék, úgy az üzemi bizottság egészében, vagy részben visszahívható”. Ezzel a tétellel a demokratizmus érvényrejutásának feltételeit intézményesen is biztosították. Az üzemi demokrácia kifejlesztésének irányába hatott az is, hogy a tervezet az üzemi fegyelmi bíróságok jog- és hatáskörét az üzemi bizottságokra ruházta. Az üzemi bizottságok belső demokratizmusa ebben az időszakban szervezeti és politikai gátak nélkül bontakozott ki.

A tagok között munkafelosztás még nem, vagy csak kezdetleges formában valósult meg. A sokrétű feladat közül legelőször az élelembeszerzés vált ki: a bizottság a tagok közül egy-két embert megbízott a szükséges cikkek előteremtésével, illetve a beszerzés irányításával. A többi teendőt közösen vitatták meg s osztották szét a tagok között. Ebben az időben csak elvétve találkoztunk a feladatoknak olyan nagyfokú decentralizálásával, mint amilyent a MÁVAG budapesti gyárak üzemi bizottsága megvalósított. 1945 január második felében tizenegy reszortot jelöltek ki.⁴¹ Az üzemi bizottsági tagok — az akkori helyzetből adódóan — a munkásokkal, a gyár összes alkalmazottaival is rendszeres és közvetlen kapcsolat tartottak fenn, és a gyár gondjait együttesen beszélték meg. Az üzemi bizottsági tagok közötti, valamint az üzemi bizottság és a gyár alkalmazottai közötti fokozatosan mélyülő összhang jelentősen hozzájárult az üzemi demokrácia gyors kialakulásához, megszilárdulásához és hatékonyságához.

⁴⁰ A Szegedi Orion Bőrgyár üzemi tanácsának 1945. jan. 12-i ülése. — Szegedi Ál Orion Bőrgyár, Magyar Pamutipar újpesti telepe üzemi tanácsa 1945. jan. 27—29. ülésének jvk. — OL Magyar Pamutipar ir. sz. n.

⁴¹ Pl Arch. 2/16—93.

1944 őszétől 1945 márciusáig a gyárakban létrejött üzemi bizottságok formájában megteremtődtek az üzemi demokrácia szervezeti keretei. A népi demokratikus forradalomban a munkásosztály új típusú szervei a munkás-paraszti demokratikus diktatúra rendszerében mindvégig, történelmi feadatuknak megfelelően sajátos helyet foglaltak el.

Mik jellemezték szervezetiileg az 1945 tavaszára kialakult üzemi bizottsági hálózatot?

Az üzemi bizottságok nem területi, hanem üzemi elveken épültek fel. Létezésük, működésük egésze ahhoz az üzemhez, vállalathoz, bányához, létesítményhez kapcsolódott, amelynek kollektívája létrehozta.

Az üzemi bizottságokat a termelési egység területén dolgozók kollektívája hívta életre, tehát nem csak a munkások, vagy csak a tisztviselők érdekképviselői szerve volt. Fontos az is, hogy a munkásságnak sem csupán egy rétegére, pl. csak a szervezett munkásokra, támaszkodott. Így az adott termelési egység egész kollektíváját képviselte, függetlenül az üzemi beosztástól, a dolgozók pártállásától, szervezettségétől.

Az üzemi bizottságban — az első rendelet megjelenésétől abszolúte is — a tulajdonosok részéről senki sem vett részt, az egyértelműen és kizárólagosan az alkalmazottak érdekeit volt hivatva képviselni.

Az üzemi bizottság, mint az alkalmazottak választott szerve, felelősséggel, beszámolóval a gyár kollektívájának tartozott, munkájában ennek támogatására támaszkodott.

Az üzemi bizottság és a választók között tagsági könyv, tagsági díj és más szervezeti kötöttség nem létezett, a megválasztott üzemi bizottsági tagok és a gyár kollektívájának egymáshoz való viszonyát kizárólag és közvetlenül a feladatok és a végzett munka határozta meg.

Az üzemi bizottság és az üzemi kollektíva kapcsolatának formája, keretei a gyári gyűlések, a műhely-értekezletek voltak, ahol az üzemi bizottság beszámolt tevékenységéről, továbbá az üb és a bizalmi testületek közös értekezletei, s végül az üb és a dolgozók mindennapi munka során kialakult közvetlen személyes megbeszélései.

Az üzemi bizottságok szervezetiileg függetlenek voltak a tulajdonosoktól és a gyárvezetéstől egyaránt.

Az üzemi bizottságok az üzemekben minden más — bizalmi testület, üzemi pártszervezet — munkásszervezet megelőzve jöttek létre, s önálló, a többitől szervezetiileg különálló testületeként tevékenykedtek. A különböző gyári szervek együttműködése fokozatosan és a közös feladatok megoldása során jelentkező szükségszerűség alapján kibontakozott, szervezetiileg azonban egymástól függetlenek maradtak, és így az üzemi bizottságok is megőrizték sajátos önállóságukat. A munka összehangolására és a közös fellépésre a nagyobb akciók, a gyári kereteken túlmenő célok sikerebb végrehajtása érdekében került sor.

Az 1944 őszétől 1945 márciusáig terjedő időszakban tehát megformálódtak az üzemi bizottságnak, mint a munkásosztály új típusú szerveinek fő sajátosságai, politikai arculata, szervezeti keretei, amelyek a későbbiekben is — bár a változó politikai, mozgalmi viszonyok ezeket a testületeket is befolyásolták — alapvetően jellemezték őket.

A tárgyalt időszakban a munkásellenőrzés és az üzemi demokrácia szervezeti kereteinek kialakulásával párhuzamosan elindult a központi irányító szervek létrejöttének folyamata is. Az üzemi bizottságok központi irányítása a tárgyalt időszakban a fejlődés kezdeti stádiumában volt. Mégis már lényeges

vonatkozásokban magán hordta azokat a vonásokat, melyek a későbbi időszakban is jellemezték az üzemi bizottságok és a vezető szervek kapcsolatait. A felső vezetést alapvetően az üzemi bizottságok létrejöttének történelmi körülményei, továbbá a munkásmozgalomban és a munkás-paraszt demokratikus diktatúra rendszerében elfoglalt helyük, szerepük határozták meg, melyekre már általában a fentiekben utaltunk.

A következőkben már az ezidőre kialakult vezetés néhány jellemző vonását foglaljuk össze:

1. Az üzemi bizottságok vezetése fokozatosan, az élet által a munkásosztály és az üzemi bizottságok elé állított feladatok megoldása során kezdett megvalósulni, abban az ütemben és olyan szinten, ahogy az üzemi bizottságok illetve a munkásosztály egyéb szervei: a szakszervezetek és a munkáspártok — helyenként a helyi hatalmi szervek, a nemzeti bizottságok — kiépültek.

2. Az üzemi bizottságok szervezését, összefogását már ebben az időszakban is szinte kizárólag a szakszervezetek látták el, bár — mint azt a fentiekben láttuk — a munkáspártok helyi szervei, a nemzeti bizottságok, sőt helyenként az újjászerveződött régi közigazgatási apparátusok is részt vettek szervezésükben, s ilyen értelemben az irányítás bizonyos funkcióit is betöltötték. Szervezett összefogásuk, munkájuk egybehangolása azonban kezdettől fogva a szakszervezetek hatáskörébe tartozott. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a munkáspártok elvileg lemondtak az üzemi bizottságok politikai befolyásolásáról, irányításáról. Csupán azt, hogy közvetlen vezetésüket a szakszervezetek hatáskörébe utalták. A nemzeti bizottságok és az egyéb államhatalmi testületek szerepe csak átmeneti jellegű volt, hiszen az üzemi bizottságok a legtöbb kérdésben nem ismerték el őket felettes szervüknek. A szakszervezetek kiépülésével és aktivizálódásával, továbbá a politikai-hatalmi viszonyok konszolidálódásával és ezzel együtt a társadalmi élet különböző területeinek szétválásával a nemzeti bizottságok is mind kevesebbet foglalkoztak az üzemi bizottságokkal. Így 1945 februárjában már a felszabadított területeken majdnem mindenütt az üzemi bizottságok felettes szerve a helyi szakszervezeti bizottság volt.

Az üzemi bizottságok azonban szervezetiileg önálló, független testületekként működtek, nem váltak a szakszervezetek helyi üzemi csoportjaivá. A bizalmi testületekkel, szakszervezeti helyi csoportokkal — melyek a demokratikus centralizmus alapján felépült szakszervezetek helyi szervezeteit alkották — az üzemi bizottságok nem képeztek szervezeti egységet. Az üzemi bizottságoknak a szakszervezetek szervezeti felépítéséhez hasonló felső vezető testületük külön soha sem jött létre. Ezt a szerepet a szakszervezetek közép és felső vezetése látta el. A szakszervezetek, a városi szakszervezeti bizottságok, a szakmai központok, illetve a Szakszervezeti Tanács az üzemi bizottságokat felfelé, az államhatalom felső szintjein képviselték. Az üzemi bizottságok és a szakszervezetek között tehát sajátos viszony alakult ki. Az üzemi bizottság — mint a gyár egész kollektívájának, a munkásellenőrzésnek és az üzemi demokráciának szerve — jellegénél és szervezeti egységénél fogva, mindvégig önálló, a többi üzemi munkásszervtől szervezetiileg független testület maradt. A felső szervezeti szakszervezeti képviselőten keresztül azonban a szakszervezeti mozgalom szerves részévé, elemévé vált, anélkül, hogy a szakszervezetek helyi szervének funkcióit, szerepét töltötte volna be. Ezzel magyarázható, hogy az üzemi bizottságok a tárgyalt időszakban sem voltak a szakszervezeti mozgalom helyi, üzemi szervei. Az üzemi bizottság és a szakszervezetek szervezeti viszonyát rendeletek, intézkedések sem szabályozták. Ezt elsősorban a szakszervezetekben kialakult és a szervezett munkás-

ság körében erősen élő fegyelem, továbbá a közös célok és ennek érdekében az erők mozgósításának szükségessége határozták meg.

Az üzemi bizottság tehát alapvetően különbözött az 1945 első felében létrejött üzemi pártszervezetektől, nemkevesbé a bizalmi testülettől és a szakszervezeti helyi csoportoktól is. Ez a különbözőség különösen szembetűnő az üzemi bizottságok és az egyéb munkásszervek alakulási, újjászervezési stádiumában, de ezt a sajátos önállóságukat, bár a határok később kissé elmosódtak, mindvégig megőrizték. Ezért az üzemi bizottságokat sem a feladatuk, sem a szervezeti formájuk alapján nem lehet tekinteni a szakszervezetek helyi csoportjainak, alapszerveinek, s méginkább nem a pártokhoz hasonló politikai szerveknek.

3. A szakszervezeti vezetés, lényegében, a külön önálló egységet alkotó, egymástól függetlenül tevékenykedő üzemi bizottságok munkájának összekapcsolására, általános elvi irányítására és a szervek érdekeinek felsőbb szintű képviselésére korlátozódott. A szakszervezetek irányító szerepe inkább két munkás szervezet együttműködésének jellegét viselte magán, ami a kölesönös politikai, gazdasági és mozgalmi segítségnyújtásban, a közös feladatok megvalósításában jutott kifejezésre. A munka koordinálása, az erők közös mozgósítása állt a szakszervezeti irányítás középpontjában. A szakszervezeti bizottságok rendszeres megbeszélésre hívták össze az üzemi bizottságok vezetőit, egy-egy fontosabb üzem üb tagjait, továbbá — az üzemi bizottságok gyakorlatára támaszkodva — kidolgozták a szervek működési elveit, amelyek az üb és a tőke közötti viszony szabályozását célozták és csak elvétve érintették az üb és a szakszervezetek kapcsolatát.

4. Az üzemi bizottságok központi felső irányítása ekkor főleg közép szinten a szakszervezetek városi bizottságain keresztül valósult meg. A szakszervezetek: az országos szakmai központok, ill. Szakszervezeti Tanács ekkor még a kiépülés stádiumában voltak. A szakszervezeteken belül még nem vált külön az üzemi bizottságokkal foglalkozó osztály. A vezetők hatáskörének, feladatainak pontos körülhatárolása és a gyakorlatban megvalósulása még csak megkezdődött. A decentralizáció később ment végbe. A vezetés formája sem dőlt el, s így szervezetileg sem öltött testet. A végleges szervezeti kereteknek, a szervezeti felépítésnek és irányításnak elvei kialakulóban voltak.

Bár — mint látjuk — a központi vezetésnek, mind szervezeti, mind elvi keretei a fejlődés, a formálódás stádiumában voltak, a közép szinten érvényrejutó gyakorlat már ekkor is jelentős szerepet játszott az üzemi bizottságok összefogásában, elvi irányításában, magában foglalta a később véglegesen kialakult módszerek, formák csíráit is.

A szervezeti kiépülés meggyorsítása és egységes mederbe terelése érdekében azonban szükségessé vált olyan általános elvek kidolgozása, melyek alapján a mozgalom egységesítése megtörténhetett. Ezt a kormányrendelet útján kívánta megoldani. A rendelet előkészítő munkálatai 1945 január első felében indultak el, s még e hó második felében be is fejeződtek. A rendelettervezetet a Minisztertanács február 3-i ülése vitatta meg. Az üzemi bizottságok működését szabályozó rendelet végleges formájában 50100-as szám alatt 1945. február 18-án jelent meg.

Az 50100-as iparügyi miniszteri rendelet az ipari és bányavállalatoknál, valamint a közhasználatú villamos műveknél — figyelembe véve a burzsoázia különböző rétegeit — elrendelte az üzemi bizottságok megalakítását, azoknál a vállalatoknál, illetve vállalatok telepeinél, ahol 50 vagy ennél több alkalmazottat foglalkoztattak. Az 50-nél kevesebb létszámmal működő vállalatoknál a ren-

delet ezt nem engedélyezte, és a már meglevők feloszlását írta elő. Ezekre a helyeken csak bizalmi egyéneket lehetett választani. A rendelet ezzel az intézkedéssel a burzsoáziát kívánta megosztani, hiszen a fenti korlátozás alapján a malmok, téglagyárak, élelmiszergyárak jelentős részénél s egyéb kisebb gyárnál, tehát a kisburzsoázia üzemeiben nem működhettek üzemi bizottságok. A munkások azonban a rendeletnek ezt a korlátozását gyakran figyelmen kívül hagyták és még a 20-nál kevesebb alkalmazottat foglalkoztató üzemekben is létrehozták, illetve tovább működtették az üzemi bizottságokat.

A rendeletben nem esett szó a több telephellyel rendelkező vállalatok központi üzemi bizottságainak felállításáról, amely a Szakszervezeti Tanács tervezetében, ha nem is kiforrott formában, de helyet kapott.

A rendelet messzemenően biztosította a demokratikus módszerek és formák érvényesülését: az üzemi bizottságok megalakítását titkos választáshoz kötötte, melynek előkészítésére választási bizottságot kellett felállítani. Ennek feladata volt az üzem dolgozóinak mozgósítása és tájékoztatása a választás időpontjáról, helyéről és a szavazás formájáról. Szavazati jogot biztosított az üzemben foglalkoztatott minden 18. életévét betöltő dolgozónak, ha az a választás időpontjában szabadságvesztés büntetésének végrehajtása, vagy politikai jogainak gyakorlását felfüggesztő bírói ítélet hatálya alatt nem állt. Bizottsági tag viszont csak a 21. életévét betöltő, írni olvasni tudó és az adott üzemben már hat hónapja dolgozó, szavazati joggal rendelkező alkalmazott lehetett. Nem tekintették munkavállalónak az igazgatókat és azokat a tisztviselőket, akiknek az üzem vagy a személyzeti osztály vezetésében döntő befolyásuk volt.

Az üzemi bizottsági tagokra a választásvezető tett javaslatot az üzemben működő szakszervezetek helyi vezetőivel, vagy az üzemi bizalmiakkal egyetértésben. A rendelet lehetővé tette, hogy javaslattevés céljából az üzem munkásai külön jelölőbizottságot küldjenek ki. A javasolt listán mindenki kívánsága szerint szabadon változtathatott. Ezt a titkos szavazás is biztosította. A munkások és a tisztviselők a saját jelöltjeikre külön-külön szavaztak, de a bizottság munkájában a megválasztottak együttesen vettek részt. Az üzemi bizottság tagjai a legtöbb szavazatot kapó jelöltek lettek, utánuk sorrendben következtek a póttagok. Szavazategyenlőség esetén sorshúzással döntöttek. A kivált bizottsági tag helyébe a legtöbb szavazatot kapott póttag lépett.

A választás elleni kifogásokban a telephely szerint illetékes *elsőfokú iparhatóság* jogorvoslat kizárásával határozott. A rendeletnek ez a pontja az üzemi bizottságok feletti felügyeleti jogot megosztotta a szakszervezetek és az újjászerveződő — nem mindég demokratikus — állami szerv között, ami ellen a szakszervezetek és az üzemi bizottságok erőlesen tiltakoztak.

A létrejött üzemi bizottságokban szervezeti téren a legnagyobb eltérések, különbségek — mint láttuk — a létszámban mutatkoztak. Az önkényesen kialakított viszonyokat egységes elvek alapján kellett rendezni. A rendelet a munkásoknál az alábbi kategóriákat állította fel: 50—200 alkalmazottig 3 rendes és 3 póttag, 200—400-ig 4 rendes és 4 póttag, 400—1000-ig minden 200 alkalmazott után 1 rendes és 1 póttag, 1000-en felül pedig minden 500 alkalmazott után 1 rendes és 1 póttag választható. A tisztviselőknél: 5—15 alkalmazottig 4 rendes és 1 póttag, 15—50-ig 2 rendes és 2 póttag, 50—100-ig 3 rendes és 3 póttag, 100-on felül minden 200 alkalmazott után 1 rendes és 1 póttag választható.

A rendelet az üzemi bizottságok létszámának korlátozásával megszabta a munkás és értelmiségi tagok számának a felső határát is: a munkásoknál 25, az értelmiségieknél pedig 5 főben. Tehát egy üzemi bizottságnak maximálisan

30 tagja lehetett. Elnél nagyobb létszámú munkásszervezet az eddigi anyagok alapján csak az Ózdi Vasműnél fordult elő, ahol az üzemi tanácsnak⁹ értelmiségi (8 műszaki) és 29 munkás tagja volt. Feltűnő, hogy a kis- és középüzemeknél a tisztviselőknek túlzott s indokolatlan előnyt biztosítottak. Míg a munkásoknál 50—200 alkalmazott után csak 3 üb tagot választhattak, addig a tisztviselőknél 5—15 alkalmazott után 4 tagot. E rendelkezés betartása esetén a kis- és középüzemek bizottságai tisztviselő szervvé alakultak volna. A rendeletnek ezt a pontját azonban nem tartották be. Az elnököt a teljes üzemi bizottság első ülésén választották meg.

A rendelet intézkedett az üzemi bizottságok szervezeti életéről is. 7.§-a arra kötelezte az elnököket, hogy az üzemi bizottságokat havonként legalább egyszer hívják össze. Ha a tagok fele a bizottság összehívását kérte, akkor a rendes havi ülésen felül az elnöknek rendkívüli ülést kellett összehívnia. Ezek a rendelkezések is az üzemi demokrácia kifejlődését és megszilárdulását kívánták elősegíteni. Ugyanezt a célt szolgálta, hogy a több telephellyel rendelkező vállalatoknál az üzemi bizottságoknak félévenként együttes ülést kellett tartaniok a telepek üzemi bizottságai 3—3 küldöttének részvételével. Az üzemi bizottságok öntevékenységét, demokratizmusát növelte a rendeletnek az az intézkedése is, amelynek értelmében létre kellett hozni az üzemi bizottságok fegyelmi bizottságait. A gyakorlatban természetesen a demokratizmus érvényesülése sokkal jobb és gazdagabb volt, mint ahogy az a rendelet előírásaiban kifejezésre jutott. Többek között a rendelet nem foglalkozott az alkalmazottak és a közösség érdekét rosszul képviselő üzemi bizottságoknak vagy tagjainak visszahívhatóságával, bár ez a Szakszervezeti Tanács tervezetében helyet kapott, sőt az üzemi bizottságok gyakorlatában igen sokszor megvalósult.

A rendeletnek — szervezeti vonatkozásban — három lényeges vonását emelhetjük ki:

1. A Tanácsköztársaság leverése óta a munkásság számára az üzemekben először biztosított államilag széleskörű demokratizmust.

2. A tőkés vezetés és az üzemi bizottság közötti vitás ügyekben a döntési jogot az állami szervekre: az elsőfokú iparhatóságra, a munkaügyi bíróságra, az iparfelügyelőségre és az Országos Ipartanácsra ruházta.

3. Az üzemi bizottságok irányításában a szakszervezeteknek korlátozott jogkört biztosított. A szakszervezetek vezették le a rendelet szerinti első üzemi bizottsági választást és küldötteik részt vehettek az üzemi bizottsági üléseken, de a szakszervezetek nem voltak fellebbviteli fórumok.

A rendelet megjelenése — belső ellentmondásai és gyengeségei ellenére is — jelentős előrelépés volt. Egyrészt törvényesítette az üzemi bizottságokat, biztosította az államhatalom védelmét, amivel jelentősen elősegítette további elterjedésüket. Másrészt egységes elvi és szervezeti alapot teremtett az üzemi bizottságok szervezéséhez és tevékenységéhez.

A rendelet 5. és 25. §-a kimondta, hogy megjelenéséig, az előírásaival ellentétben alakult üzemi bizottságokat a rendelet hatályba lépésétől (1945. február 18.) számított 15 napon belül újra kell választani, vagy át kell szervezni. Ennek az intézkedésnek értelmében 1945 márciusában, helyenként áprilisában az üzemi bizottságok egy részét újraválasztották. Sok üzemben titkos szavazás helyett közfelkiáltással erősítették meg a működő üzemi bizottságot. Számos helyen azonban a rendelet előírásának megfelelően átszervezték őket: létszámukat kiegészítették, vagy csökkentették. Az újraválasztás és átszervezés során az üzemi bizottságok személyi összetételében lényeges változás nem ment végbe.

Közép- és Nyugat-Dunántúl már a rendelet megjelenése után szabadult fel. Mégis a felszabadulás másnapján, első hetében itt létrejött forradalmi munkásszervek többsége, mindenek előtt Közép-Dunántúl ipartelepein, nem a rendelet előírásai szerint alakult meg, hanem az ott dolgozó forradalmárok elképzelései alapján. Így létrejöttük módja, elnevezésük, összetételük, létszámuk különbözőképpen alakult, de tevékenységük fő tartalma és iránya itt is a tőkés termelés ellenőrzése volt.⁴² Áprilisban ezeket a munkásbizottságokat is az 50100-as rendelet szellemének megfelelően átszervezték, újraválasztották. Előfordult azonban, hogy csak a bizottság nevét változtatták meg, mint pl. az Ácsi Cukorgyárnál.

Ezzel egyidőben az MKP Központjából kiküldött szervezők a helyi párt-szervezetek alakításával párhuzamosan számos dunántúli üzemben, bányában kezdeményezték és hathatósan támogatták az üzemi bizottságok létrehozását is.⁴³

A dunántúli üzemi bizottságok szakmai és politikai összetétele lényegében megegyezett az eddig ismertetett helyzettel. Az üzemi bizottságok létrehozásában a MKP itt is jelentős szerepet játszott.

1945 április végére az üzemi bizottságok hálózata az ország egész területén kiépült, és az egész társadalmi életet átfogta. Üzemi bizottságok nemcsak a rendeletben megjelölt vállalatoknál alakultak, hanem egyéb intézményeknél is, pl. kórházaknál, színházaknál, klinikáknál, postánál stb. A nem ipari jellegű üzemi bizottságok megalakítását és működését ebben az időben még kormányrendelet nem szabályozta, ezért tevékenységüket az 50100-as rendelet elveinek figyelembevételével igyekeztek kialakítani.

Erre az időszakra esik a vállalatok központjaiban és az üzemekben működő üzemi bizottságok, azaz az irodai (tisztviselői) és munkás üzemi bizottságok ellentéteinek kiéleződése. Több telephely (gyár) üzemi bizottsága a tőke elleni harc jegyében a fővárosban székelő, gyakran túlméretezett adminisztratív központok felszámolására törekedett. A bürokrácia, a tőke elleni harc jelszava mögött olykor a gyárvezeték átvételének gondolata is meghúzódott. Ilyen törekvések jutottak felszínre pl. a Wolfner Bőrgyár, a Szegedi Angol—Magyar Jutafonó, a Lábatlani Cementgyár, a Magyar Vagon- és Gépgyár, a Rokka Kőtszövőgyár üzemi bizottságainál. Az irodai üzemi bizottságok élesen felléptek ilyen helytelen törekvések ellen. Szembeszállásuknak nem csupán egzisztenciális háttere volt, hanem elsősorban az, hogy tisztában voltak a vállalatok központjainak szükségességével a termelés irányítása és összefogása érdekében. A vállalati központokban működő üzemi bizottságoknak éppen a legfelsőbb tőkés vezetés ellenőrzésében volt nagy szerepük. „Itt kell még lennünk egyéb okokból is, a tőke felé is kell néznünk egy kicsit” — mondotta Benjámín Gyula, a Magyar Vagon- és Gépgyár központi üzemi bizottságának elnöke — „egy őrségre is szükség van, aki a tőke szándékait és tetteit némileg ellenőrízze és esetleg valami káros vitézkedést kellő időben megakadályozzon. Ne felejtsük el továbbá, hogy most nem abból élünk idáig, amit Győr keresett, hanem mindannyian, tehát Győr is abból élt, amit előlegképpen produkálni tudtunk.”⁴⁴

⁴² Tatabányán az illegálisból feljött bányászbizottság Ötös Munkástanácsot alakított. A Vadásztölténygyár magyaróvári telepén a fegyveres ellenállási csoportból kerültek ki az üzemi tanács tagjai. Az Ácsi Cukorgyárban a gyár felszabadulása után megválasztott munkásbizottság Üzemi Választmány elnevezés alatt kezdte meg működését.

⁴³ A MKP központi szervezők kezdeményezésére alakult meg az üzemi bizottság pl. Szombathelyen, Kőszegen, Kőrmenden, Cellödömőkön, a Herendi Porcelángyárban, az ajkacsinger-völgyi, a pusztavámi, a kisgyóni bányákban, a bonyhádi, a sárvári és a szentgotthárdi üzemekben.

⁴⁴ Győri ÁI. M. Vagon ir. 31. cs. 28. d.

A vállalati központokat — mint a vállalat jogi személyiségnek kifejezőit — természetesen nem számolták fel, de a gyári és a központi üzemi bizottságok közötti ellentétek sem szűntek meg, és ezt a tőkés nem egyszer tudatosan is szították, azzal, hogy a központokban dolgozókat kedvezőbb elbánásban részesítették. A gazdasági élet megindulása, valamint a fokozódó infláció meggyőzte a telepi üzemi bizottságokat arról, hogy központi adminisztrációra szükség van. Az ellentétek csökkentek, amiben már a szakszervezeteknek is részük volt.

Bár az 50100-as rendelet a szakszervezetnek nem biztosított az üzemi bizottságok tevékenysége felett felügyeleti jogot, az üzemi bizottságok vezetése, összefogása fokozatosan a szakszervezetek kezében összpontosult. 1945 nyarára a szakszervezetek szervezeti kiépülése lényegében befejeződött. A Szakszervezeti Tanácsban folyamatban volt az üzemi bizottságok irányítását ellátó osztály szervezése. A létesítendő Üzemi Bizottsági Titkárság feladatkörébe sorolták az üzemi bizottságok összefogását és felügyeletét, munkájuk összehangolását. A külön osztály felállításával kívánták megszüntetni azt az addig uralkodó gyakorlatot, hogy a Szakszervezeti Tanácson belül minden osztály foglalkozék az üzemi bizottságokkal. A szakmai szakszervezetek központjai is mind határozottabban vettek részt az üzemi bizottságok tevékenységének ellenőrzésében, irányításában.

A két munkáspárt az üzemi bizottságok politikai irányítását már nem közvetlen, hanem közvetett módszerekkel valósította meg, főleg a szakszervezetekben dolgozó párttagjaikon keresztül befolyásolták tevékenységüket. Az üzemi bizottsági mozgalom egységesítése, vezetésének központosítása mindinkább szükségessé vált 1945 nyarán, amikor a nemzetközi és a belpolitikai életben egyaránt változások mentek végbe, új feladatok kerültek előtérbe. A második világháború Európában 1945. május 9-én véget ért, ami a nemzetközi erőviszonyokban új helyzetet teremtett. A Szovjetunió a nemzetközi élet döntő tényezőjévé vált, az általa felszabadított országokban a demokratikus, forradalmi tömegek ragadták magukhoz a kezdeményezést.

A háború befejeztével hazánkban is az ellentétes osztályérdekű antifasiszta erőket összetartó feladat, a fasiszmus elleni fegyveres harc lekerült a napirendről, a fasiszmus elleni politikai küzdelem háttérbe szorult, előtérbe a fasiszták által kifosztott és rombadöntött ország újjáépítése és felemelése került. Az új társadalmi feladatok megvalósításáért küzdő koalíciót az előzőnél még élesebb belső ellentmondások terhelték. Ez elsősorban a közös újjáépítési program megoldásának módja, eszköze és iránya kérdésében jutott kifejezésre. A forradalmi erők a KP vezetésével az ország gazdasági felépítését a munkáshatalom megteremtéséért vívott harccal kötötték egybe, a tőkés és támogatóik gazdasági pozícióik stabilizálását a polgári demokrácia keretei között a burzsoázia hatalmának megszilárdítására támaszkodva akarták megvalósítani. A „ki kit győz le” küzdelem az ország újjáépítéséért folyó harcban bontakozott ki és dőlt el. Hogy az ország újjáépítése az egész nemzet ügyévé váljék, a munkásosztálynak az ellentétes osztályok teremtő együttműködését biztosító kompromisszumos programot kellett kidolgoznia.

Az erők összefogásának elvi és gyakorlati alapját az MKP 1945 májusi konferenciáján meghirdetett programja jelölte meg. Mivel az üzemi bizottságok nagy része nem értette a burzsoáziával kötendő kompromisszum szükségességét, a két munkáspárt és a szakszervezetek arra törekedtek, hogy a munkássággal, az üzemi bizottságokkal megértessék: a kompromisszum a munkásosztály elhárító szerepének megtartása mellett a munkásság számára hasznos, mert az

újjáépítés terheinek egy részét a burzsoáziára hárítja és ezzel meggyorsítja a felépítés ütemét, megrövidíti a szenvedések idejét. Meg kellett értetni, hogy a kompromisszum végsősoron a munkásosztály pozícióit szilárdítja meg.

Ezeket az elveket és célokat tükrözte, ezt a társadalmi szükségletet fejezte ki az 55000/1945. Ip. M. sz. második üzemi bizottsági rendelet, amely 1945. június 5-én jelent meg.⁴⁵ Az 55000-es rendelet a fenti elvek szerint szabályozta az ipari tőkésék és az üzemi bizottságok kapcsolatát, és a néhány hónap tapasztalatai alapján tovább bővítette az üzemi demokráciát, illetve a munkások követelésére korrigálta az 50100-as rendelet üzemi demokráciát sértő rendelkezéseit.

Az 55000-es rendelet is csak az ipari és bányavállalatoknál, valamint közhasznú villamosműveknél működő üzemi bizottságok tevékenységét szabályozta. Az egyéb vállalati és intézeti bizottságok működésének rendeleti szabályozása csak igen vontatottan haladt előre. Az egyes ágazatok alaprendeletei 1945. június 12. és 1946. április 4-e között jelentek meg.⁴⁶

A második rendelet több vonatkozásban előrelépést jelentett. Míg az 50100-as rendelet az üzemi bizottságok megalakulását 50, vagy ennél több alkalmazottat foglalkoztató ipari vállalatnál engedélyezte, addig az 55000-es az alsó határt 20 alkalmazottban jelölte meg. A 20-as minimális határ a több telephellyel rendelkező vállalat telephelyeire is vonatkozott, kivéve a bányászatot, ahol az egy község területén, vagy közvetlen környezetén elhelyezkedő tárnák csak egy üzemi bizottságot választhattak. Ha azonban a tárnák 10 km-re vagy ennél távolabb estek egymástól, akkor minden tárnát külön telepnek tekintettek, s ennek megfelelően külön üzemi bizottságot alakíthattak.⁴⁷ Az 55000-es rendeletnek ez az intézkedése jelentősen kiszélesítette az ipari üzemi bizottságok hálózatát. Az alkalmazottak alsó határának 20-ra történt leszállítása egyben az élesedő osztályellentéteket is kifejezésre juttatta.

Az 55000-es rendelet átvette az 50100 rendeletből a választás előkészítésére, a szavazás módjára és lefolytatására vonatkozó intézkedéseket. Az üzemi bizottsági választások kiírását, megtartását és levezetését, valamint a leendő üzemi bizottsági tagok jelölését viszont a szakszervezetek jogkörébe utalta. A jelölést a szakszervezetek helyi megbizottaiból és üzemi bizalmiaiból alakított jelölő bizottsággal egyetértésben kellett megejteni.⁴⁸

A szavazati jog gyakorlásának és a választhatóságnak feltételei szintén megegyeztek az előző rendeletben foglaltakkal, a jelölést azonban a szakszervezet

⁴⁵ MK 1945. 43. sz.

⁴⁶ 1945. jún. 12. vasút 9100/1945. KKM sz. (MK 1945. 49. sz.);

1945. jún. 17. posta 109500/1945. KKM sz. (MK 1945. 78. sz.);

1945. júl. 21. hajózás, légitözlekedés — 15500/1945. KKM. sz. (MK 1945—82. sz.);

1945. júl. 25. kereskedelem pénzüintézetek — 14700/1945, KKM. sz. (MK 1945. 85. sz.);

1945. okt. 5. kórházak 74040/1945. N. M. sz. (MK 1945. 144. sz.);

1946. ápr. 4. klinikák 2112/1945. VKM. sz. (MK 1946. 77. sz.).

⁴⁷ OL HSCS Erdős Jenő íg. ir. 6. cs. 42. sz. — A kereskedelmi vállalatoknál és pénzüintézeteknél 15, a postánál és a kórházaknál 20, a hajózási és légitözlekedési vállalatoknál 30, a vasútnál 50 alkalmazotti létszám után lehetett csak üzemi bizottságot választani. A klinikáknál és intézeteiknél a rendelet nem határozta meg a minimális létszámot.

⁴⁸ A többi üzemi bizottsági rendelet is hasonló álláspontot képviselt. A kórházaknál és a klinikáknál egy szavazólap volt, de külön csoportban kellett felírni az egészségügyi segédszemélyzetet, munkásokat és az orvosokat, tisztviselőket. A kereskedelmi és pénzüintézeti alkalmazottak szintén egy szavazólapon szavaztak, a szavazó lapokra a megválasztható tagok létszámának a kétszeresét írták fel. A postánál a tagok és póttagok neveit külön szavazólapokra jegyezték. Valamennyi rendeletben a választásoknál messzemenően biztosítva volt a szakszervezetek irányító és ellenőrző szerepe.

előzetes engedélyéhez kötötték, az alsó korhatárt pedig 21 évről 18 évre szállították le.⁴⁹

Az 55000-es rendelet módosításokat hajtott végre a választható üzemi bizottsági tagok létszáma terén is. 20-tól 150 munkásig három, 150-től 200-ig négy, 200-tól 1000-ig minden 200 munkás után egy, 1000-en felül pedig minden 500 munkás után egy rendes tag s ugyanannyi póttag választását engedélyezte.

A rendelet megszüntette a 50100-as túlzott tisztviselő-centrizmusát is. 15 tisztviselő után csak egy, 15-től 100 után pedig két tag megválasztásához járult hozzá. Az engedélyezett maximális létszámot mind a két rendelet 25, illetve 5 főben, összesen 30 főben állapította meg.⁵⁰

Az 55000-es rendelet a meglevő tapasztalat alapján, a tőkés vezetés hatásosabb munkásellenőrzése érdekében a vállalat központjában állandó jellegű csúcsüzemi bizottság⁵¹ megalakítását mondta ki. A csúcsüzemi bizottság szükségességét először a Szakszervezeti Tanács 1945 februári terveze ismerte fel. Az 55000-es rendelet azonban már megalakításának feltételeit is pontosabban írta körül (1. § 3. bek. és 15. § 1. bek.). Csúcsbizottságot a Szakszervezeti Tanács előzetes engedélye alapján azoknál a vállalatoknál kellett választani, amelyeknek keretében két, vagy kettőnél több üzemi bizottság működött, függetlenül ezek területi elhelyezkedésétől. A csúcsüzemi bizottságot a vállalat üzemi bizottságainak küldöttjei (elektorai) titkos szavazással választották meg. A választást a Szakszervezeti Tanács rendelte el és vezette le. A rendelet a bizottság létszámát három, illetve öt főben korlátozta, de nem jelölte meg a létszámot meghatározó feltételeket. A választ erre a rendelethez elkészült miniszteri magyarázat-tervezet adta volna meg, amely azonban nem jelent meg. Három tagú (3 rendes és 3 póttag) volt a csúcsüzemi bizottság abban az esetben, ha a vállalat üzemi bizottságainak száma az ötöt, a foglalkoztatott alkalmazottak létszáma pedig az 5000-et nem haladta meg, vagy ha a vállalat üzemi bizottságainak száma az ötöt ugyan meghaladta, de az alkalmazottak létszáma nem érte el a 2000-et.⁵²

A csúcsüzemi bizottságokban a munkástagok többségben voltak, az elnökök is általában a gyári üzemi bizottságok küldöttei közül kerültek ki.⁵³

⁴⁹ A különböző területre érvényes üzemi bizottsági rendeletek paragrafusai az 55000-es analógiájára készültek. Az elvek teljesen megegyeztek. Némi eltérés csupán az alsó korhatárok megállapításában mutatkozott. A szavazati jog alsó korhatára — a kereskedelem kivételével, ahol 16 évben határozták meg — minden ágazatban 18 év volt, a választhatóság alsó korhatárát a kereskedelemben 16, a kórházaknál, klinikáknál 18, a vasút-, folyó- és légiközlekedésnél 21 évben állapították meg.

⁵⁰ Az ágazati rendeletek is minimálták, illetve maximálták a területükön működő üzemi bizottságok létszámát. A hajózásnál és a postánál a minimálist 3-ban, a maximálist 9-ben, a kereskedelemben 3-ban, 7-ben, a vasútnál 4-ben, 11-ben, kórházaknál 4-ben, 34-ben, a klinikáknál pedig 4—35-ben állapították meg.

⁵¹ A rendeletben nem csúcsüzemi bizottság, hanem központi üzemi bizottság fogalom szerepel, amit a vállalat központjában a központ alkalmazottai által választott üzemi bizottságok használtak. A csúcsüzemi bizottság felállításáig ez ellenőrizte a vállalat vezetését, a csúcsüzemi bizottság megalakítása után azonban ezt a jogát elvesztette.

⁵² OL HSCS Erdős Jenő ig. ir. 6. cs. 42. d.—A különböző ágazatok közül csak a vasútnál, a kórházaknál és klinikáknál alakultak csúcsüzemi bizottságok a Szakszervezeti Tanács előzetes hozzájárulása alapján. A vasútnál abban az esetben, ha egy szolgálati helyen több üzemi bizottság működött, a csúcsbizottság létszáma 5, illetve 7 fő lehetett, a kórházaknál a minimális létszám 3, a klinikáknál pedig 7 fő. Az utóbbi kettőnél a bizottság maximális létszámát a rendeletek nem határozták meg.

⁵³ A csúcsüzemi bizottságok összetételére csak a 2112-es klinikai rendelet adott utasítást. „A szakszervezet gondoskodik arról, hogy a csúcsüzemi bizottság tagjai sorában mind az egészségügyi segédszemélyzet, munkások, mind az orvosok, tisztviselők csoportja megfelelő képvisel-

A csúcsüzemi bizottságok feladatát sem az 55 000-es, sem az egyéb ágazati rendeletek nem körvonalazták, nem határozták meg azt sem, hogy a csúcsüzemi bizottságok a telepieknek felettes szervei vagy azokkal hasonló jogkörrel rendelkező testületek-e. Általában a csúcsüzemi bizottságok — a szakszervezetek intenciói alapján — a telepi üzemi bizottságok irányító testületeinek szerepét igyekeztek betölteni. Üléseiken foglalkoztak a vállalat üzemi bizottságainak irányításával, ellenőrzésével, a munka koordinálásával, a vitás ügyekben döntéseket hoztak. Egy-egy konkrét kérdés tisztázása miatt a csúcsbizottság az egyes üzemi bizottságokat jelentéstételre szólította fel. A vállalatvezetés egészét és a vállalat alkalmazottait érintő általános jellegű problémákban a csúcsüzemi bizottság foglalt állást. A vállalatvezetés központi ellenőrzése, az igazgatósági üléseken való részvétel a csúcsüzemi bizottság hatáskörébe került. A csúcsüzemi bizottságoknak a fokozatosan kialakult vezető szerepe helyenként a telephelyi üzemi bizottságok ellenállásával találkozott, s igen gyakran komoly nézeteltérések születtek. A közte és a telepi üzemi bizottságok között felmerült ellentétekben a szakszervezetek döntöttek.

Az 55000-es rendelet szabályozta az üzemi bizottsági tagok függetlenítését is. A 300 dolgozónál kevesebbet foglalkoztató üzemekben a rendelet az üzemi bizottság elnökét nem mentette fel a termelő munka végzése alól, és kimondotta, hogy „a vállalat irányításánál csak akkor tevékenykedik, ha erre az ügyek természete miatt szükség van”. Az üzemi bizottságok ezzel a rendelkezéssel nem értettek egyet, és követelték a megállapított felső határ (300) csökkentését. Ez az üzemi bizottságok első kongresszusán is elhangzott, sőt egyesek valamennyi üzemi bizottsági elnök függetlenítését sürgették. Eltekintve a túlzásoktól, az az igény, hogy az 50 alkalmazottal dolgozó üzemnél már függetlenítsék az elnököt, reális volt. A rendelet a 300-tól 800 munkavállalóig foglalkoztató üzemben csak az elnök, 800-tól 1500 alkalmazottig az elnök és helyettes, 1500-tól 3000 alkalmazottig az elnök, a helyettes és még egy tag, 3000 alkalmazottat meghaladó üzemekben összesen öt tag függetlenítéséhez járult hozzá.⁵⁴

A csúcsüzemi bizottság elnökét csak akkor lehetett függetleníteni, ha a vállalat alkalmazottainak száma meghaladta a 2000-t, ha azonban 5000-nél is több volt, akkor még egy tagot, rendszerint az elnökhelyettest mentesítették.

Az üzemi bizottságok függetlenítését szabályozó rendelkezések betartásához a vezető szervek határozott következetességgel ragaszkodtak. A „meghatá-

letet nyerjen. Ha az elnököt az egészségügyi segédszemélyzeti munkások csoportjából választják, az elnök helyettesét az orvosok, tisztviselők csoportjából kell választani vagy vizont.”

⁵⁴ A többi ágazati üzemi bizottságoknál a tagok mentesítése a következőképpen alakult: a kereskedelmi vállalatoknál:

50 alkalmazottig nem volt függetlenített személy,
50-től 100 alkalmazottig az elnök
100-on felüli alkalmazottig az elnök és helyettese;

a vasútnál:

200 alkalmazottig nem volt függetlenített személy
200—400 alkalmazottig az elnök
400—800 alkalmazottig az elnök és helyettese
800 alkalmazotton felül minden 500 alkalmazott után egy fő;

a kórházaknál és klinikáknál:

100 alkalmazottig nem volt függetlenített személy,
100-nál több alkalmazott után az elnök
300 alkalmazott után az elnök és helyettese
500—1000 alkalmazottig 3 fő
1000 felül 5 fő.

rozott számú üzemi bizottsági tagnál több tag még a munkaadó beleegyezésével sem maradhat távol a termelő munkától. . . Ezt követeli meg az ország újjáépítésének az érdeke” — olvasható az 55000-es rendelet miniszteri magyarázat-tervezetében.⁵⁵

A tőkések és az üzemi bizottságok között felmerült elvi ellentéteket az 50100-as rendelet értelmében a munkaügyi bíróság tisztázta és döntötte el. Az 55000-es rendelet az ilyen ügyek elbírálására külön testületet: az Országos Üzemi Döntőbizottságot hozta létre. A Döntőbizottságban a munkavállalókat a Szakszervezeti Tanács, a munkaadókat a GyOSz és az Ipartestületek Országos Központja képviselték 10 : 5,5 arányban. Az elnököt és az elnökhelyettest az iparügyi miniszter pártatlan személyekből nevezte ki, tagjait pedig jóváhagyta.⁵⁶

Az 55 000-es rendeletben kettős tendencia jutott érvényre. Egyrészt az üzemi bizottságok irányításából és a tőkésekkel folytatott viták eldöntéséből kiszorította az 50 100-as rendelet alapján bevont állami szerveket, amivel növelte az üzemi demokrácia kibontakozásának lehetőségeit, fokozta hatékonyságát. Másrészt növelte a szakszervezetek szerepét, biztosította ennek szervezeti kereteit, ami segítette az egységes irányítás és az egységes gyakorlat kialakulását. A vezetés centralizmusának ilyen fokú biztosítása általában pozitívan hatott az üzemi bizottságok tevékenységére, az üzemi demokrácia fejlődésére.

Az 55 000-es rendelet megjelenése után azokban a gyárakban, üzemekben is megalakultak az üzemi bizottságok, ahol az 50 100-as rendelet értelmében csak üzemi bizalmiakat lehetett választani. Az új üzemi bizottsági rendelet alapján a szakmai szakszervezetek, az üzemi bizottságok egy részét felülvizsgálták és egyes üzemi bizottságok újraválasztását rendelték el. Néhány vállalatnál ezt a dolgozók kezdeményezték. Mind a két esetben kedvező alkalom volt ez arra, hogy az üzemi bizottság korábban kialakult összetételét megváltoztassák. A második üzemi bizottsági alaprendelet megjelenése az üzemi bizottságok szervezeti felépítésében és összetételében azonban változást nemigen eredményezett. Jelentősebb szervezeti módosulást csak a csúcsüzemi bizottságok megalakítása hozott, bár az ipar területén 1945 második felében ezek mindössze 20—30 helyen jöttek létre, mert a Szakszervezeti Tanács megalakításukat csak a nagy részvénytársaságoknál engedélyezte.

1945 második felében az üzemi bizottságokban általánosabbá vált a kollektív vezetési módszer, továbbfejlődött az üzemi bizottságok belső demokratizmus. A feladatokat a tagok között arányosan felosztották. A Wolfner cipőgyár üzemi bizottsága pl. 1945. augusztus 31-i ülésén határozatot hozott, hogy az elnök csak a központi irányítást végzi, míg a napi folyó ügyeket az üzemi bizottság-tagjai látják el.⁵⁷ A belső demokratizmus továbbfejlődését, hatékonyságát biztosította és segítette elő az üzemi bizottságok elnökségének fokozott ellenőrzése a tagok által. A Danuvia fegyvergyár üzemi bizottsága 1945. szeptember 21-i ülésén elmarasztalta az elnökséget, mert a gyár negyedéves pénztári vizsgálatát

⁵⁵ OL HSCS Erdős J. ig. ir. 6. cs. 42. d.

⁵⁶ Döntőbizottság alakult a kereskedelmi és a kórházi üzemi bizottságok területén. Az Országos Kereskedelmi Döntőbizottságban 6 tagot a Szakszervezeti Tanács, 6 tagot pedig a demokratikus munkáltató érdekképviseletek küldtek ki. Hogy a demokratikus munkáltatói érdekképviseletek közül melyek, milyen arányban legyenek jelen az üléseken, a budapesti kereskedelmi és iparkamara döntötte el. Az Országos Egészségügyi Üzemi Döntőbizottságba 6 tagot a Szakszervezeti Tanács, 3 tagot a közületi, 3 tagot pedig a magánintézmények küldtek ki.

A vasutak, a hajózás és légiközlekedés, továbbá a klinikák területén Döntőbizottságok nem alakultak, a vitás ügyekben a döntőbizottsághoz hasonló paritásos szervezetek intézkedtek.

⁵⁷ Főv. L. Wolffram cipőgyár ir. 29. cs.

nem hajtotta végre, s utasította, hogy mulasztását mielőbb pótolja és erről jelentésben számoljon be.⁵⁸ A Felten Kábelgyár üzemi bizottsága azért vonta felelőségre az elnökséget, mert plenáris ülést ritkán hív össze és ekkor is csupán a kész helyzetet ismerteti. Az üzemi bizottság követelte, hogy a fontos döntések előtt az elnökség hívja össze a tagokat is.⁵⁹

Intenzívebb lett az üzemi bizottságok és a dolgozók kapcsolata is. A dolgozó tömegek igen aktívan érdeklődtek a magukválasztotta üzemi bizottságok munkája iránt. Általában készségesen nyújtottak segítséget, megalapozottan bírálták munkájukat, de nem egy esetben előfordult, hogy alaptalanul ítélték, támadtak. Az üzemi bizottságok többsége igényelte is a dolgozók nyílt, őszinte véleményét. Fontos politikai és termelési kérdés, vagy egyéb probléma eldöntése előtt az üzemi bizottság üzemi gyűlésen megvitatta az ügyet a munkásokkal. A Budafoki Zománcédenygyár üzemi bizottsága pl. úgy döntött, hogy Wessel Bélának, a volt főmérnöknek népbírói tárgyalása előtt gyári értekezletet hív össze, mert a tárgyaláson „az összmunkásság közös akaratát kívánja érvényre juttatni”.⁶⁰

Az üzemi értekezletek az üzemi demokrácia igen fontos eszközei, fórumai voltak, ezekben lehetőség nyílt a gyári kollektíva bevonására a vezetésbe, közvetlen részvételére az őt érintő kérdések eldöntésében, továbbá az üzemi bizottság munkájának ellenőrzésére is.

1945 márciusától decemberig tovább fejlődött az üzemi bizottságok felső vezetése, központi irányítása, melyben nagyobb változások történtek. A szakszervezeti mozgalom központi irányító testületeinek szervezeti kiépülésével, a centralizációval párhuzamosan a munka decentralizálása is végbement. Az ideiglenes állapot helyén fokozatosan teremtődtek meg a végleges vezetési szervek és formák az üzemi bizottságok irányában is.

Az 55 000-es rendelet növelte a szakszervezetek szerepét, kizárólagos jogot biztosítva az üzemi bizottságok vezetésében. A társadalmi fejlődéssel párhuzamosan a termelés menete is fordulóponthoz érkezett. 1945 nyarától a hadigazdálkodást a békés gazdálkodás váltotta fel, elsődrendű feladat a termelési egységek, ágazatok termelésének megszervezése és összehangolása lett. Mindezek sürgették az üzemi bizottságok munkáját összefogó és irányító szervek felállítását.

1945 június első hetében a Szakszervezeti Tanácsban kommunista vezetés alatt létrehozták az Üzemi Bizottsági Titkárságot, s ettől az időtől kezdve az üzemi bizottságok irányítása és felügyelete mindinkább ennek a testületnek kezében összpontosult. A Tanács többi titkársága, elsősorban a szociáldemokrata vezetésű Nehézipari Titkárság, még ugyan hosszú ideig foglalkozott az üzemi bizottságokkal, de az egységes vezetés mindinkább az Üzemi Bizottsági Titkárság hatáskörébe került. Ettől kezdve az üzemi bizottságok irányítása közvetlenebbé, szakszerűbbé és egységesebbé vált, hiszen nemcsak az ipari és bányász, hanem az országban működő valamennyi üzemi bizottság irányítása és felügyelete egy szervhez tartozott.

Az üzemi bizottságok tevékenységében jelentkező baloldali és jobboldali elhajlások leküzdése, az 55 000-es rendelet megbeszélése, valamint az Üzemi Bizottsági Titkárság irányításának elfogadtatása érdekében a Szakszervezeti

⁵⁸ OL Danuvia ir. 1. cs.

⁵⁹ OL Felten. I. cs. 8. d.

⁶⁰ OL Budafoki Zománcédenygyár ir. 1. cs.

Tanács 1945. július 12—13-ára összehívta e szervek első országos konferenciáját. A konferencián valamennyi szakágazat üzemi bizottságainak képviselői részt vettek. A konferenciát gyakran — a szerzők is — kongresszusnak szokták nevezni, ami nem fedi a valóságot, mert az adott országos értekezlet nem töltötte be a legfelső irányító testület szerepét. Az üzemi bizottságok — mint erre korábban utaltunk — önálló, független testületként működtek, nem volt szervezeti tagoltságuk — kivéve a csúcs üzemi bizottságokat — és hiányzott a demokratikus centralizmus alapján történő szervezeti felépítésük. A júliusi értekezlet az üzemi bizottságok országos méretű tanácskozó fóruma volt, ahol javaslatok, indítványok, beszámolók hangzottak el, amelyek azonban nem bírtak kötelező érvénnyel az üzemi szervekre. A konferenciáig az üzemi bizottságok képviselői, valamint a párt és a szakszervezeti vezetők közötti véleménycsere alacsonyabb, városi szinten valósult meg. A konferencia ezt országos méretűvé bővítette. A konferencián demokratikus légkör uralkodott, melyet a vélemények nyílt összecsapása is kifejezett.

A konferencián elhangzott javaslatok közül többek között megemlítjük azt, amely az üzemi bizottságok irányítására egy önálló, a Szakszervezeti Tanácstól független központi szerv létrehozását sürgette, Országos Üzemi Bizottsági Tanács elnevezés alatt. A javaslat tükrözi, hogy az üzemi bizottságokat nem elégítette ki a szakszervezetek keretén belül érvényrejutó irányítás. A javaslat azonban a munkásmozgalom további polarizációjához vezetett volna, ezért sem a munkáspártok, sem a szakszervezetek nem támogatták.

A konferencián elhangzott követelések, valamint a tőke fokozódó támadása sürgették az üzemi bizottságok közvetlen és hatékony irányításának és ellenőrzésének a megteremtését. A Szakszervezeti Tanács Üzemi Bizottsági Titkársága az állandóan növekvő feladatokat központilag már képtelen volt ellátni, további decentralizációra volt szükség, létre kellett hozni a szakszervezetek központjaiban az üzemi bizottsági titkárságokat. „Az üzemi bizottságok munkáját minden szakmában a szakszervezeteknek kell irányítani — írta Apró Antal a Szakszervezeti Közlöny 1945. augusztus 15-i számában —, vagyis minden szakszervezeti központban fel kell állítani az üzemi bizottsági titkárságot. Ma még az üzemi bizottságok elszigetelt életet élnek. Ha az üzemi bizottságok panaszait és terveiket a Szakszervezeti Központban működő üzemi bizottsági titkárságnál ismertetni tudják, megszűnik az elszigeteltség, s különböző gyárak üzemi bizottságai állandó összeköttetésben lesznek a szakszervezeteken keresztül.” 1945 decemberére valamennyi szakmai szakszervezeti központban megalakultak az üzemi bizottsági titkárságok. Ez további lépést jelentett egyrészt a szakszervezetek szerepének növelése felé az üzemi bizottságok felett gyakorolt ellenőrzésben, másrészt a központi irányítás decentralizálásában, a szakszervezetek és üzemi bizottságok közvetlen kapcsolatának kialakításában.

A kommunista kezdeményezésre megalakult titkárságok különösen nagy aktivitással és eredményesen működtek a kommunista többségű vegyipari, textil-, bányászati szakszervezeti központokban, ahol havonként rendszeresen megrendezték az ipárhoz tartozó üzemi bizottságok országos értekezletét. Ezeken a politikai beszámolókon, információkon kívül meghallgatták a vállalatok képviselőinek munkabeszámolóját, majd közösen meghatározták a tennivalókat.

Az üzemi bizottsági titkárságok munkájának támogatására és segítésére a szakszervezetek központjában *üzemi bizottsági választmányokat* szerveztek, melyekbe a szakmához tartozó, jó munkát végző üzemi bizottsági elnököket

vonták be. Ez a testület a maga területén összefogta és irányította az üzemi bizottságok munkáját. Az üzemi bizottsági választmányt nem mindenütt sikerült aktív irányító szervvé alakítani, egyes helyeken, pl. Nagybudapest és környékén azonban jó munkát végeztek.

Az üzemi bizottságok szakmai, iparági összefogása mellett a regionális összefogásra is eredményes, gyümölcsöző kísérletek történtek. A szakszervezetek megyei titkárságainak kezdeményezésére a megye területén működő, különböző iparághoz tartozó üzemi bizottságok havonként összejöttek, amikor is a hibákat és bajokat megbeszélték, illetve az orvoslás módját meghatározták.⁶¹ Pl. a Veszprém megyei iparvállalatok, telepek üzemi bizottságai *Ipari Blokk* név alatt egyesültek. Üléseiket havonta tartották, minden alkalommal más ipartelepen.

Az üzemi bizottságok szakmai és regionális összefogása jelentősen elősegítette tevékenységük egységes mederbe terelését, megszüntette elszigeteltségüket.

Az üzemi bizottságok egységes gyakorlatának kialakításához a Szakszervezeti Tanács üzemi bizottsági titkársága, valamint a szakmai üzemi bizottsági titkárságok által rendezett tanfolyamok is hozzájárultak. 1945 végéig 3 üzemi bizottsági tanfolyamot szerveztek, amelyekben szakemberek bevonásával ismertették a tőkés termelés ellenőrzésének főbb területeit, a munkásság szociális, munkaügyi stb. érdekvédelmének jogi és gyakorlati vonatkozásait, konkrét útmutatásokat, tanácsokat adtak a feladatok végrehajtásához.

Hasonló szerepet töltött be az 1945 júniusában újra indított, havonként kétszer megjelenő szakszervezeti lap, a Szakszervezeti Közlöny. Hasábjain az üzemi bizottságokkal kapcsolatban is számos hír, közlemény, beszámoló, vagy működésük egy-egy fontosabb területét, elsősorban a tőke ellenőrzését érintő elméleti cikk jelent meg.

1945 szeptemberére megalakult az 55 000-es rendelet alapján az Országos Üzemi Döntőbizottság. Felállítása elsősorban az üzemi bizottságok tevékenységét és nem szervezeti életét befolyásolta. Határozatai kötelezőek voltak mind a tőkésekre, mind az üzemi bizottságokra.

1945 végére tehát az ország egész területén kiépült az üzemi bizottságok hálózata, és létrejött összefogásuk, központi irányításuk szervezeti formája. Megteremtődtek azok a keretek, melyek lehetővé tették az elvi irányítás végrehajtását, meghagyva az üzemi bizottságok sajátos szervezeti önállóságát, függetlenségét az üzemen belüli kérdések intézésében, a problémák megoldásában, a gyakorlati munkában. Az üzemi bizottságok irányításában, felsőbb képviselőiben megnövekedett a szakszervezetek szerepe, ami a szervezeti változásokban is kifejezésre jutott.

Az üzemi bizottságok hálózatának és irányításának kialakulásával párhuzamosan épültek ki az üzemeken belül a munkásosztály politikai és szakmai szervezetei is.

A két munkáspárt az üzemi bizottságok politikai tevékenységének és szervezeti életének egységesítését, megfelelő befolyásolását 1945 közepétől kezdődően már nem csupán közvetett módszerekkel — vagyis a szakszervezetekben dolgozó párttagjain keresztül — igyekezett megvalósítani; mind fokozottabban kerültek előtérbe a közvetlen irányítás és befolyásolás eszközei is. Ettől az időtől kezdve a pártközpontok közvetlenül és rendszeresen megbeszélésekre, információkra hívták össze a szakszervezetekben és az üzemi bizottságokban dolgozó

⁶¹ SzOT I. Szakszervezetek Szolnok megyei Titkársága.

párttagjaikat, az üzemi pártszervezetek, kiépülésükkel párhuzamosan, fokozatosan szervezeti és politikai befolyásuk és irányításuk alá vonták az üzemi bizottságokba beválasztott tagjaikat. A fontosabb konkrét kérdések eldöntésében mind gyakrabban játszottak szerepet az üzemi pártszervezetek vezetőségei is. S bár a pártok szerepe teljes egészében csak 1946-ban, méginkább 1947—48-ban bontakozott ki, ez a tendencia 1945 közepétől formálódott meg és kezdett erősödni.

A munkáspártok üzemi szervezeteinek létrejötte szervezeti változást nem hozott az üzemi bizottságok kialakult rendszerében, működésük mechanizmusában. Bár a pártok ellenőrzése közvetlenebbé vált, ez elsősorban az üzemi bizottságok politikai areulátának egységesítésére irányult. A városi pártszervek — főleg a fővárosban — rendszeresítették az üzemi bizottsági elnökök értekezleteit. Az üzemi pártszervezetek megjelenése tehát a termelés fokozása, az üzemi demokrácia fejlesztése irányába hatott.⁶² S bár már ekkor is tapasztalhatók egyes helyeken az üzemi pártszervezetek versengéséből származó negatív jelenségek, a többségében a munkásegység szellemében működő pártszervezetek ekkor még az üzemi bizottságok tevékenységét pozitív irányban befolyásolták.

A bizalmi testületek a szakszervezetek üzemi csoportjaiként működtek, a munkásság szakszervezetekbe tömörítését, szociális érdekeinek védelmét végezték. Az utóbbi miatt tevékenységük találkozott az üzemi bizottságok munkájával. A működésükben mutatkozó átfedést fokozta, hogy a két szerv egymáshoz való viszonyát, továbbá a bizalmi testületek feladatát megnyugtatóan sohasem tisztázták. Azonban már 1945 folyamán is általában egységes vélemény alakult ki arról, hogy a bizalmi testület szervezetenként a munkásság és az üzemi bizottság közötti összekötő kapocs, közbeeső testület, s így munkájukat össze kell hangolni, mindennapi tevékenységükben a munkásság érdekeinek képviselőiben, problémáinak megoldásában egymásra támaszkodva, közösen kell eljárni.

Ennek megfelelően az üzemi bizottságok többsége a feladatok megoldásában támaszkodott a bizalmi testületekre. A Ganz Hajógyár üzemi bizottsága és bizalmi testülete pl. együttesen tiltakozott a vezérigazgatóságnál a hajógyár háttérbe szorítása miatt.⁶³ A Magyar Vagon és Gépgyár Rt. üzemi bizottságai együttes ülésükön megállapították: „A bizalmiak mindig szorosan működjenek együtt az üzemi bizottsággal, a műhelyben történő dolgokról informálják az üzemi bizottságot és a bizalmiak csak az előzetes megbeszélés alapján intézkedjenek.”⁶⁴ A Magyar Pamutipar Rt. újpesti telepének üzemi bizottsága 1946. március 22-i ülésén határozatilag mondta ki, „hogy a panaszokat a főbizalmi a bizalmi testülettel karöltve intézze el és csak a vitás ügyekben fordul-

⁶² A MÁVAG budapesti gyárának üzemi bizottsága és a munkáspártok gyári szervezetei szocialista munkaversenyre hívták ki a WM dolgozóit (OL WM O. 33. L/43) az Ajkaesingervölgyi bánya Jolán aknájának MKP szervezete, valamint az üzemi bizottsága és a szakszervezet vezetősége kezdeményezésére vasárnapi műszakra hívták fel a bányászokat (SzOT L Bányász Szaksz. 1945. 3. d.). Az Elektromos Művek üzemi bizottságának MKP és SzDP tagjai elhatározták, hogy minden kérdésben a munkásegység jegyében fognak együttműködni (PI Arch. 253/061/1946/12). A Shell Rt.-nél a két munkáspárt választmányja közös ülésen elhatározza, hogy a pártonkívüliek körében erőtlen agitációt folytatnak, hogy az 1946-os üzemi bizottsági választáson mindenki a munkáspárti listát támogassa (OL Shell 544. es.). A Roessemann—Harmatta Gépgyár MKP üzemi szervezetének vezetősége utasította a kommunista üzemi bizottsági tagokat, hogy a legszorosabb kapcsolatot tartsák fenn a pártszervezettel. „Hogy mindig a párt szempontjainak megfelelő magatartást tanúsítsanak” (Föv. L Roessemann Titk. ir. sz. n.).

⁶³ OL Ganz gyár ir. sz. n.

⁶⁴ Győr. AL M. Vagon ir. 22. cs. 1745.

jon a főbizalmi az üzemi bizottsághoz . . . a főbizalmi hetenként egyszer bizalmi értekezletet (tartson) és havonta egyszer az üzemi bizottsági elnök a bizalmi testület összejövetelén ismertetni tartozik az üzemi bizottság addigi munkáját”.⁶⁵

Az esetek többségében az üzemi bizottságok, ha formailag nem is rendelték maguk alá a bizalmi testületet, gyakorlatilag irányították őket. Ez következett abból is, hogy a gyáron vagy a vállalaton belül az üzemi bizottság volt a munkáság legjelentősebb hatalmi szerve. Előfordult azonban, hogy a két önálló testület egymással szembenállt, vagy az irányítást a bizalmi testület vette a kezébe.

Az üzemi bizottságok szervezeti életében a következő jelentősebb állomás az 1946-os üzemi bizottsági választások voltak, melyekre igen bonyolult helppolitikai helyzetben, 3 hónapra az 1945-ös választások után került sor, amikor a burzsoázia és a munkásosztály harca a kisgazdapárt győzelmén felbuzdult reakció nyílt demokráciellenes fellépése miatt különösen erősen kiéleződött. A társadalmi és politikai élet egész területén kibontakozó jobboldali támadás visszaszorítása megkövetelte a baloldal — elsősorban a munkásosztály — erőinek koncentrációját, az ellentámadás társadalmi bázisának megerősítését, megszilárdítását, kiszélesítését.

E feladat végrehajtásának fontos állomása volt az 1946 február—márciusban lebonyolított üzemi bizottsági választás, amely az üzemi bizottságok szervezeti életében komolyabb változásokat eredményezett.

Az üzemi bizottságok egy évre szóló megbízatása 1945 végén lejárt, tehát újráválasztásuk a rendelet szerint is napirendre került. A választásokat a két munkáspárt vezető testületeinek és a Szakszervezeti Tanács illetékeseinek közel másfél hónapig húzódó tanácskozásai, megbeszélései előzték meg. Az elvi megállapodás után a Szakszervezeti Tanács az üzemi bizottságok újráválasztása alkalmából 1946. január 12-én felhívással fordult a munkássághoz, az ország dolgozóihoz: „Amikor új választásokra hívjuk fel az üzemek és vállalatok dolgozóit, nyomtatékosan rámutatunk arra, hogy a Szakszervezeti Tanács, a Szociáldemokrata Párttal és a Kommunista Párttal egyetértésben a leghatározottabban visszautasít minden támadást, amely az üzemi bizottságok rendszere ellen” irányul.⁶⁶ A Kisgazdapárt választási győzelme után a reakció ugyanis elérkezettnek látta az időt arra, hogy az üzemi bizottság, a munkásosztály egyik hatalmi szerve ellen is általános támadásba menjen át. Erről tanúskodik a Kisgazdapárt vezetőségéhez 1945 novemberében eljuttatott beadvány is, amely azt követelte, hogy — amíg a végleges rendezés bekövetkezhet — pártközi megállapodás útján biztosítsa az üzemi bizottságokban és a szakszervezetek vezetésében a pártok összetételének megváltoztatását, az 1945-ös országgyűlési „választások eredményének megfelelően”. A beadvány tehát a Kisgazdapárt számára az üzemi bizottságokban és a szakszervezetek vezetőtestületeiben több mint 50%-os képviseletet követelt. Ezen túlmenően, felvetette az üzemi bizottságok és a szakszervezetek kapcsolatának revízióját is. Összefoglalva arra az álláspontra helyezkedett, hogy „amennyiben ezek nem biztosíthatók, a jelenlegi szakszervezeteket és üzemi bizottságokat a dolgozók kizárólagos érdekképviseleti szerveiként elismerni nem lehet. . .”⁶⁷ A reakciónak ez a — túlságosan is merész —

⁶⁵ OL Magyar Pamutipar ir. sz. n. — Az Oetl gyár üzemi bizottsága is hasonló álláspontra helyezkedett (OL Oetl ir. 11/96).

⁶⁶ Szabad Nép, 1946. jan. 12.

⁶⁷ OL ME felhív. ir. sz. n.

terve a munkásosztály egységes kiállításán szertefoszlott. Még azokon a helyeken is, ahol a Kisgazdapárt az üzemi bizottsági választások alkalmával külön listát adott ki, — mint pl. a BESZKÁRT telephelyein — s ezeken, a munkásság megszerzése érdekében, saját jelöltjein kívül még MKP és SzDP tagokat is javasolt — kísérlete a munkáspártok egységes fellépése miatt kudarcot vallott. A munkáspárti tagok a jelölést visszautasították, s külön listával indultak.⁶⁸ A kisgazdapárt az üzemekben munkásszavazatot egyáltalán nem kapott: 571 üzemnél összesen 2714 üzemi bizottsági tagot választottak, ebből 14 tartozott a kisgazdapárthoz.⁶⁹ Ebben igen nagy szerepet játszott, hogy a munkáspártok az 1946-os üzemi bizottsági választások előkészítésébe, mindenekelőtt az üzemi bizottsági tagok kiválasztásába a szakszervezetekben dolgozó párttagjaikon keresztül közvetlenül és közvetve is igen aktívan bekapcsolódtak. A két munkáspárt összekötő bizottsága a reakció egyre fokozódó aktivitására való tekintettel megállapodott, hogy a választásokat nem az egymás elleni harc, hanem a munkásegység jegyében bonyolítják le. A Szakszervezeti Tanács előbb idézett felhívása is arra szólította fel a munkásokat, hogy az üzemi bizottságok választását „mindenütt a leggyobb egyetértésben, a munkásegység szellemében készítsék elő”.⁷⁰ A két munkáspárt a munkásegység megerősítésének és továbbfejlesztésének biztosítása érdekében az üzemi bizottságok megalakításánál a paritás elvét juttatta érvényre. Betartásának ellenőrzésére a két munkáspárt 3—3 képviselőjéből ún. Hatos Bizottságot szerveztek a Szakszervezeti Tanácson belül, amely január 15-i alakuló ülésén megállapította, hogy az üzemi bizottságok összetételénél „a paritás elvét fogja érvényre juttatni”. Ez alól kivételt csak akkor tesz, ha az adott üzemben az egyik vagy a másik párt túlnyomó többséggel rendelkezik. A túlsúlyban levő párt legfeljebb három hellyel kaphat többet az üzemi bizottságban a kisebbségben levő munkáspártnál.⁷¹ A Hatos Bizottság a fenti határozatról 1946. január 26-án körlevelet adott ki, melyben tájékoztatta a szakszervezetek üzembizottsági és megyei titkárait a választások előkészítéséről és levezetéséről.

Az intenciók az 55000-es rendelethez képest több új momentumot tartalmaztak. Elsőnek kell megemlíteni a paritás elvének kimondását az üzemi bizottságok megalakításánál, a vezető funkciók betöltésénél, az igazgatósági üléseken résztvevő személyek kijelölésénél. Újabb ismérvvvel bővítették a megválaszthatóság kizáró okait is. Az üzemi bizottság tagja nem lehetett az, aki előző megbízásának erélytelenül vagy hanyagul tett eleget, évközben elfogadható indok nélkül megbízatásáról lemondott, vagy tisztségétől mandátumának lejártá előtt a szakszervezet megfosztotta. Míg az 55000-es rendelet a csúcs üzemi bizottságok felállítását a Szakszervezeti Tanács előzetes engedélyéhez kötötte, addig a körlevél utasítása szerint csúcs üzemi bizottságot olyan vállalatnál is meg kell alakítani, „ahol csak két üzem van”. Megválasztásának időpontját és levezetését továbbra is a Szakszervezeti Tanács határozta meg. Az olyan vállalatnál, ahol két üzemi bizottság működött, üzemi bizottságonként a csúcs üzemi bizottságba 1—1 rendes, 1—1 póttagot, azonkívül 1—1 küldöttet delegálhattak, akik közül az egyik a csúcs üzemi bizottság rendes tagja, a másik póttagja lett. Az olyan vállalatnál, ahol kettőnél több üzemi bizottság működött, a csúcs üzemi bizottság megalakításának feltétele

⁶⁸ PI Arch. 253/061/1946—35.

⁶⁹ PI Arch. 253/061/1745—21.

⁷⁰ Szabad Nép, 1946. jan. 12.

⁷¹ PI Arch. 2/16—94.

és módja megegyezett az 55000-es rendelet előírásaival. A körlevél azokat az üzemeket is bekapcsolta a csúcs üzemi bizottság megválasztásába, ahol csak bizalmiak működtek. Ezekben az üzemekben a munkásság a csúcs választásra egy bizalmi delegált.

Az újonnan megválasztott üzemi bizottságok mandátuma — ellentétben az 55 000-es rendelet előírásával — csak akkor vált érvényessé, ha az illetékes szakszervezet üzemi bizottsági titkársága az illető tagot leigazolta. Az újonnan beiktatott feltétel, valamint a paritás elvének az elfogadása és megvalósítása is az üzemi bizottságok irányításában a centralizmus további kiterjedését jelentette.⁷²

A munkásegység megszilárdítását a munkások őszintén akarták, s így — eltekintve az egyes esetektől — a választások a Szakszervezeti Tanács felhívásának a szellemében zajlottak.

Az együttműködést zavaró módszerek közül a legjellemzőbb és a legáltalánosabb az volt, hogy a választások előkészítésére és levezetésére kiküldött háromtagú szakszervezeti bizottságot csak az egyik párt tagjaiból állították össze, akik az üzemekben csak a saját pártjuk érdekeit tartották szem előtt. Ez az eset játszódott le pl. a BESZKÁRT-nál. A Közlekedési Szakszervezettől kiküldött bizottságokban gyakran csak az MKP tagok vettek részt, akik nem egy telephelyen az SzDP tagok kirekesztésére törekedtek.⁷³ Viszont előfordult olyan eset is, hogy az előzetes tárgyalásokon kötött megegyezést az SzDP tagok hátba támadták, mint pl. Kőbánya egyes gyáraiban történt. Az Élelmezési Munkások Szakszervezetének 1946 februári jelentése is beszámol arról, hogy az SzDP a KP üzemi szervezetével kötött megegyezést a jelölésnél, vagy a választásnál több esetben szervezett akcióval felrúgta.⁷⁴ A helyenként fel lángolt választási küzdelem következtében a termelés érezhetően visszaesett. Pl. Tatabányán a napi 450—460 vagonos széntermelés a felizgatott kedélyek miatt 390-re esökkent.⁷⁵

Az említett visszaállások aránytalanságokat szültek, melyeket a Hatos Bizottság megvizsgált és a helyzetnek megfelelően módosított.

A választásokat az 1946 január közepétől március közepéig terjedő időben bonyolították le. A paritás elve alapján lefolyt választások az üzemi bizottságok politikai összetételének megváltozását eredményezték: megnövekedett az SzDP tagok száma, a kommunisták azonban számbeli fölényüket még így is megtartották. A választásokról megbízható statisztikai kimutatás nem áll rendelkezésünkre, a részadatok hiányosak és ellentmondanak egymásnak. Az egyik kimutatás szerint 630 üzem 232 700 munkása és alkalmazottja 3708 üzemi bizottsági tagot választott, közülük 1889 az MKP-hoz, 1725 pedig az SzDP-hez tartozott.⁷⁶ Az egyes iparági üzemi bizottsági összesítők is ezt támasztják alá: a vasipari üzemekben 472 kommunista, 430 szociáldemokrata, a textilipari üzemekben 134 kommunista, 106 szociáldemokrata, a vegyipari üzemekben 118 kommunista, 116 szociáldemokrata üzemi bizottsági tagot választottak.⁷⁷

⁷² PI Arch. 253/064/1946—3.

⁷³ PI Arch. 253/061/1946—35.

⁷⁴ PI Arch. 2/16—94.

⁷⁵ SzOT Bányász Szakszervezet, 1946. I. d.

⁷⁶ Bp. PB Arch. B/1—4.

⁷⁷ PI Arch. SZO 78/a. — Újpest 60 üzemében 275 üzemi bizottsági tagot választottak, amelyből 148 az MKP-hez és 127 az SzDP-hez tartozott (PI Arch. 253/061/1946—21). Kispeszt és Lőrinc

A kisgazdapárt — mint korábban utaltunk rá — különböző kísérletei ellenére sem tudott az üzemi bizottságokba behatolni. Tagsághoz csak a pénzügyintézetek és részvénytársaságok központi irodáinak üzemi bizottságaiban jutott.

A pártonkívüliek száma is erősen mecsappant, ami szorosán összefüggött a paritás elvének gyakorlatával. Elvileg ugyan pártonkívüli is lehetett üzemi bizottsági tag, de mivel az új tagság kimondatlanul pártfunkció lett, jelölésüket mellőzték. Vizi Mihály — a SZT egyik munkatársa — a sarkadi cukorgyár üzemi bizottságához írott levelében ezzel kapcsolatban kifejtette, hogy jelölésüket „mindenesetre ki szoktuk védeni, pártonkívülieket nem jelöljük az üzemi bizottsági tagságra”.⁷⁸ Az 1946. május 20-i részleges összesítés szerint 2714 üzemi bizottsági tagból csupán 59 volt a pártonkívüli.⁷⁹

Az üzemi bizottságok újraválasztása során nemcsak a bizottságok pártösszetételében, hanem az új tagok politikai képzettségének színvonalában is változás következett be. Az újonnan bekerült személyek egy részének politikai képzettségi színvonala alacsonyabb, munkásmozgalmi tapasztalata kisebb volt, mint az előző bizottsági tagoké. Ez a folyamat a háború befejezése után mindjárt elkezdődött. A munkásmozgalom régi harcosainak egy részét, elsősorban a politikailag fejlettebbeket, az üzemekből kicmelték, és különböző párt- vagy állami posztokra helyezték. Másik részüket az üzemeken belül léptették elő. Ezért már az 1946-os választáskor sokan kiestek a jelöltek közül. „A két pártbeli régi megbízható elvtársak jó része előléptetések folytán — olvasható a BESZKÁRT jelentésében — az üzemi bizottsági választáskor nem jöhettek számításba.”⁸⁰ Tehát az ún. 1945-ös üzemi bizottságok első garitúrájának egy része — a rendelkezésünkre álló becslések szerint kb. egyötöde — kieserlődött. A további szelekciohoz — igaz, jóval kisebb mértékben — a paritás is hozzájárult. Az új üzemi bizottságokból kimaradtak még a rosszul dolgozó, csak az önos érdekeket néző, korrumpálódott tagok. Az utóbbi igen pozitívan hatott az üzemi bizottságok további munkájára. A választás során az üzemi bizottságoknak közel fele kieserlődött.

Az új üzemi bizottságokon belül a szakmunkások, illetve segéd- és betanított munkások arányának változása az utóbbiak javára tolódott el. A nők számaránya továbbra is elmaradt a termelésben betöltött szerepüktől.

A szakszervezetek maximálisan éltek az üzemi bizottságok újraválasztásának levezetésében a rendelet által biztosított jogaikkal. Olyannyira, hogy az előkészítésből a lelépő üzemi bizottságok és a választásban leginkább érdekelt felek: a munkások szinte teljesen kiszorultak. Erre a folyamatra menetközben több alkalommal is felhívták a pártszervek figyelmét: „Az új választásoknál az a tapasztalat, hogy a legtöbb helyen a munkásság háta mögött történnek az előkészületek.”⁸¹ Ez a paritás természetes velejárója volt. A két munkás-

üzemeiben 60 SzDP és 54 MKP tagot választottak be az üzemi bizottságokba. 13 üzemi bizottság szociáldemokrata, 12 pedig kommunista vezetés alatt állt (uo.). MKP többség volt többek között Danuvia: 6 : 5, Magyar Acél: 6 : 3, Hazai Fésűsfonó: 6 : 3, Shell Kőolaj: 3 : 0 vállalatoknál. az alábbi üzemeknél viszont az SzDP rendelkezett többséggel. WM 16 : 14, MÁVAG budapesti telepe 13 : 11, Egyesült Izzó 8 : 6, Standard 7 : 5, Láng 7 : 5. A két párt egyenlő arányban volt a Ganz Hajó- és Vagon, a Hoffherr, a Kistext, a Goldberger és az Elektromosművek üzemi bizottságában (PI Arch. 253/061/1946).

⁷⁸ SzOT L Szakszervezetek Békés megyei titk. 1946. 2. d.

⁷⁹ PI Arch. 256/061/1946.

⁸⁰ PI Arch. 253/061/1946—35.

⁸¹ PI Archivum 2/16—109.

párt megfelelő arányának biztosításáért folyó harcban helyenként szem elől tévesztették azt is, hogy a jelöltek népszerűek-e, megfelelnek-e a munka elvégzésére vagy sem. Az így összeállított listáknak a megszavazása meglehetősen formálissá tette az üzemi demokratizmust. Az üzemi pártszervezetek és párt-harcok fokozatos előtérbe kerülése az üzemi bizottsági választásokat lényegében pártügygé emelte.

Az üzemi bizottságok újraválasztása utáni hónapokban a szervezési és működési problémákat háttérbe szorították az infláció tobzódásával fokozatosan növekvő gazdasági és politikai nehézségek és a stabilizáció sikeres megvalósítása érdekében végrehajtandó termelési feladatok. Mindez a szakszervezetektől, az üzemi bizottságoktól, a munkáspártoktól és az egész munkáosztálytól az erők maximális koncentrációját, megfeszítését, mozgósítását igényelték. Minden egyéb probléma ennek volt alárendelve. Így az üzemi bizottságok tevékenységének szervezeti problémái, működésének kérdései csupán a fő feladatok megvalósításának vonatkozásaiban vetődtek fel.

Elszórtan természetesen mind a szakszervezetek, mind a pártok foglalkoztak az üzemi bizottságok, illetve az üzemi bizottságok és a többi munkásszervezet szervezeti problémáival, működési elveivel, hiszen ez a nehézségek közepette is mindennap felmerülő élő kérdés, ezen túlmenően a feladatok sikeres megoldásának egyik alapvető feltétele is volt.

A legtöbb vitát továbbra is az üzemi bizottságok és bizalmi testületek egymáshoz való viszonya, feladataik, hatáskörüik pontosabb elhatárolása váltotta ki. Ebben a szakszervezetek igyekeztek megnyugtató és egyértelmű állásfoglalást kialakítani. A Magyar Magánalkalmazottak Szabad Szakszervezete a Magyar Olajművek Rt. Központi Üzemi Bizottságának levelére válaszolva kifejti: „ma a régi bizalmi testületek hatáskörét lényegesen kibővítve, így pl. a vállalati ellenőrzéssel, a törvényesen kötelezővé tett és védelmet nyert Üzemi Bizottság látja el. Az Üzemi Bizottságok azonban feladataikat, amelyek köztudomásúan igen sokrétűek, sok időt és energiát vesznek igénybe, különösen a mai inflációs és nehéz élelmezési időkben, csak úgy tudják elvégezni, ha ehhez segítséget kapnak. Ez a segítség a bizalmi testület . . . A bizalmi testület feladata ma, hogy az üzemi bizottság munkájának egy részét átvegye, nevezetesen az élelemelosztás technikai részét, a kollektív szerződések szerinti besorolás osztályonkénti megállapítását és a már megtörtént besorolás osztályonkénti ellenőrzését és más hasonló kisebb jelentőségű, részben technikai jellegű munkát. Továbbmenőleg feladata, hogy az üzemi dolgozók kívánságait, sérelmeit és egyéb problémáit közvetítse az üzemi bizottság felé. Ez azonban nem jelentheti azt, hogy ők lépnek fel hangadóként az üzemi bizottsággal szemben esetleg elégedetlenkedő tömeg élén, hanem ellenkezőleg, mintegy hidat képezvén az alkalmazottak és az üzemi bizottság között, arra törekcszenek, hogy megismerve az üzemi bizottság helyes szempontjait, azokat megérttetik az elégedetlenkedőkkel.”⁸² A szakszervezet tehát a két munkásszervezet helyesen értékelte, a bizalmi testület feladatát az üzemi bizottság munkájának segítségével, támogatásában jelölte meg. Elvileg lényeges: az útmutató felhívta a bizalmi testület figyelmét, hogy továbbítva az alkalmazottak kívánságait az üzemi bizottsággal szemben nem ellenzékieskedhetnek. Mivel igen gyakran szembenállt a két szerv egymással, ami politikailag és gazdaságilag komoly károkhoz vezetett, ez az útmutatás rendkívül fontos volt. A nehézségek fokozódása, a

⁸² OL MOLAJ üb. ir. sz. n. — 1946. máj. 2.

felmerülő problémák és feladatok gyors és hathatós megoldásának szükségessége azonban az üzemekben működő munkásszerveket egymásra utalta és az együttműködést erősítette. A Budapesti Zománcédény-, Fémáru- és Elektromosgyár Rt. üzemi bizottságának elnöke munkabeszámolójában köszönetet mondott a bizalmi testületnek és a szomszédos gyárak üzemi bizottságainak, akik mindig segítséget nyújtottak.⁸³ A Magyar Vagon és Gépgyár Rt. újjáavasztott üzemi bizottságainak együttes ülésén többek között foglalkoztak a bizalmiak feladataival is. Kimondták, hogy „a bizalmiaknak mindig szorosan együtt kell működniük az üzemi bizottsággal”, a műhelyben történő dolgokról informálják azt, és csak az üzemi bizottsággal tartott együttes előzetes megbeszélés alapján intézkedjenek, az üb nélkül semmilyen akcióba ne kezdjenek.⁸⁴

Az üzemi bizottsági üléseken kezdtek rendszeresen részt venni a szakmai szakszervezetek, helyi csoportok, szakmaközi bizottságok képviselői, és útmutatásukkal segítséget nyújtottak. Általánossá vált, hogy az üzemi bizottságok a hatáskörüket és erejüket meghaladó feladatok megoldásába bevonták a szakszervezetek szerveit is. Pl. a Pécsi Bányaművek üzemi bizottságai a szakszervezetek helyi vezetőivel közösen írt memorandumban követelték az Iparügyi Minisztertől a reakciós államosítási miniszteri biztosok visszahívását.⁸⁵ A kisteleki bánya üzemi bizottsága és szakszervezete a Bányamunkások Szabad Szakszervezete salgótarjáni szervezetének beszámolt a szencsátában elért eredményekről és a munkát gátló viszonyok megjavításához segítséget kért.⁸⁶

1946 folyamán a két munkáspárt állandóan növekvő befolyását is tapasztalni lehetett. A Roessemann-Harmatta Gép- és Csőgyár Rt. üzemi MKP szervezetének vezetősége pl. elhatározta, hogy a kommunista üzemi bizottsági tagok és bizalmiak kötelesek a legszorosabb kapcsolatot fenntartani a helyi pártszervezettel, „hogy mindig a párt szempontjainak megfelelő magatartást tanúsíthassák”. A kapcsolat szorosabbá tétele érdekében egy sor konkrét határozatot dolgoztak ki.⁸⁷ Az MKP Forgách-lejtősi üzemi pártaktivája határozatában követelte, hogy az üzemi bizottság tagjai személyesen vegyenek részt a termelést gátló akadályok elhárításában. „Ha az üzemi bizottság a fenti kötelességének nem tesz eleget, követeljük azonnali leváltását” — fejeződik be a határozat.⁸⁸ Gyakran előfordult, hogy a pártszervezet az üzemi bizottságban dolgozó tagjaival együttesen vitatta meg pl. a sztrájkok okait, vagy az üzemi bizottság soron következő feladatait.

Bár a pártszervezetek tevékenysége a fontos kérdések helyes megoldását tűzte napirendre, aktivizálódásuk már ekkor magában hordta az üzemi bizottságok kettészakadásának lehetőségét és veszélyét is, és ezzel tevékenységük, szerepük csökkenését az összgyári és össz munkás problémák megoldásában. Mindez maga után vonta az üzemi bizottságok önálló kezdeményezésének lanygulását, az üzemi demokrácia háttérbeszorulását is. Az Elektromos Művek újjáavasztott üzemi bizottságának teljes ülése előtt pl. az üb MKP és SzDP tagjai külön-külön megbeszélést tartottak és ezen fontos szervezeti kérdésekben döntéseket hoztak.⁸⁹ Előfordult azonban az is, hogy a két munkáspárt

⁸³ OL Budafoki Zománcgyár ir. 1. cs. üb. jkv. — 1. 1945—46.

⁸⁴ Győri Ál. M. Vagon ir. 22. cs. 1945—46. d.

⁸⁵ OL DGT Pécsi Bányagazgatósága ir. III. 25. cs.

⁸⁶ SzOT L Bányász Szaksz. 1946. 10. d.

⁸⁷ Föv. L. Roessemann Tit. ir. sz. n.

⁸⁸ SzOT L Bányász Szaksz. 1946. 10. d.

⁸⁹ PI Arch. 253/061/1946/12.

viszonyának javítására az üzemi bizottságot kérték fel. A Hungária Vegyi és Kohóművek Rt. Kén utcai telepének SzDP üzemi csoportja az üzemi bizottsághoz küldött átiratában kéri, hogy akadályozza meg az MKP tagok túlkapásait és segítse az együttműködés kialakítását.⁹⁰

A fenti jelenségek elszórtan mutatkoztak, tendenciájukban azonban tükrözték a fejlődés irányát: a szakszervezetek és a munkáspártok szerepének növekedését, előtérbe kerülését, ami együttjárt az üzemi bizottságok korábban kialakult szerepének csökkenésével és az üzemi bizottságok tevékenységében, szervezeti életében nemcsak pozitív, hanem negatív eredményekhez is vezetett.

A stabilizáció megteremtésével az üzemi bizottságok szervezeti problémái sokkal határozottabban kerültek napirendre. Az 1946 első felében mutatkozó tendenciák mind egyértelműbben jutottak kifejezésre: „az üzemi bizottságoknak a szakszervezetekkel és pártjaikkal szorossá kell tenni a kapcsolatot, azok irányvonalát pedig mindenkor a lehető legjobban kell végrehajtani” — olvasható a Vegyipari Szakszervezet Oktatási Osztályának üzemi bizottságok és bizalmi testületek működéséről 1946 második felében kiadott sokszorosított anyagában.⁹¹

A pártok a nem jól dolgozó üzemi bizottsági tagjaikat visszahívták s helyettük másokat küldtek be. Így sok, az év elején választott üzemi bizottsági tag lecserélődött, anélkül, hogy választást tartottak volna.⁹²

Ezzel egyidőben a szakszervezetek, továbbá az üzemek újabb üzemi bizottsági tanfolyamokat szerveztek⁹³ a munka javítása érdekében.

1946 második felétől a töke elleni támadás nyílt meghirdetése az üzemi bizottságok körében fokozta a korábban hangoztatott követeléseikért folytatott harcot. Mind aktívabban és határozottabban léptek fel a döntés és az irányításban való közvetlen részvétel jogáért, ellenőrzési tevékenységük kiszélesítéséért és hatékonyabbá tételéért. „Ma általános lelkesedést kelt — írta Kossa István 1947. április 23-i jelentésében —, ha az üzemi bizottság jogkörének kiterjesztéséről beszélünk . . .”⁹⁴

Az üzemi bizottságok jog- és hatáskörének szélesítése körül hosszú politikai harc indult el, melyben a reakció és a baloldal összecsapásán túl sor került a két munkáspárt különböző elképzeléseinek összeütközésére is, s így megoldás sem született. A kérdés 1948 tavaszán a politikai és gazdasági változásokkal lekerült a napirendről.⁹⁵ Ugyanakkor a mindennapi harcban az üzemi bizottságok ellenőrző szerepének kiszélesítését a helyi erőviszonyok eldöntötték. A jól működő bizottságok a termelés egészét áttekintették, jogos követeléseik teljesítését kiharcolták, s ezzel a vezetésnek tényleges, tevékeny részévé váltak.

1947 elején az üzemi bizottságok választása ismét napirendre került.

A választásokra fokozottan éleződő belpolitikai helyzetben került sor. A kisgazdapárt soraiban gyülekező reakciós erők aktivitásának veszélyességét fokozta az SzDP szélső jobboldalának Peyer vezetésével fellépő nyílt támadása, mely a baloldali szociáldemokraták elszigetelését, ezen keresztül a demokrácia egész baloldalának gyengítését vette tervbe. A szociáldemokrata párt állásfoglalása a forradalom kimenetele szempontjából perdöntő jelentőséggel bírt,

⁹⁰ PI Arch. 253/061/1946/3.

⁹¹ Hutter és Lever Olajgyár. Gyári Irattár, üb. anyagok.

⁹² Bp. PB Arch, B/1—4.

⁹³ OL Kistext üb. ír. sz. n.

⁹⁴ PI Arch. 2/16—1.

⁹⁵ Lásd részletesen: *Rácz Béla—Strassenreiter Erzsébet: Az üzemi bizottságok harca a tökéletes termelés és elosztás munkáellenőrzésének megvalósításáért és kiszélesítéséért (1944—1948).*

s így a munkásegység a továbbfejlődésnek is alapvető politikai feltételét képezte. A munkásság és a két párt sorainak megbontása komoly veszélyeket hordott magában. 1946 végén, 1947 elején tehát a két munkáspárt együttműködése és akcióegységének megszilárdítása ismételten előtérbe került.

Ilyen viszonyok között a kommunista párt — tekintettel a belpolitikai helyzetre, a szociáldemokrata párt közelgő kongresszusára és nem utolsósorban arra, hogy még a legjobban előkészített választás is elkerülhetetlenül versengést, vizályt szül a két munkáspárt között — az 1947-es üzemi bizottsági választások elnapolását javasolta. A szociáldemokratá párt baloldala, Peyerek ellensúlyozására, az üzemi bizottságokban és a szakszervezetekben helyenként kialakult aránytalanságok korrigálásával csökkenteni kívánta a támadási felületet, a jobboldal viszont ezen keresztül akarta növelni pozícióit és így biztosítani befolyását a kongresszuson.

A választásokra tehát nemcsak éleződő belpolitikai helyzetben, hanem a szociáldemokrata párt két szárnyának fokozódó harca idején került sor. Így az MKP javaslata ellenére, 1947 elején megkezdődött az üzemi bizottságok újjáválasztása, ami az adott helyzetben a munkásmozgalom jobb- és baloldali erőinek összecsapását eredményezte.

Az üzemi bizottságok újjáválasztására mindkét párt — főképpen az MKP — nagy apparátussal készült. A pozíciók megszerzéséért a két párt között az üzemekben a harc olyannyira kiéleződött, hogy a választások továbbvitele veszélyeztette a munkásosztály együttműködését. Az MKP javaslatára ezért a paritásos bizottság január 13-án úgy döntött, hogy a választásokat felfüggeszti és egy későbbben meghatározott időben folytatja.

Az alig több mint egy hétig tartó választások idején 44 üzemben hoztak létre új üzemi bizottságot. Ezekben az MKP mindenütt döntő többséget szerzett, sokhelyütt teljesen kiszorította az SzDP tagokat. A választásokat megfellebbezték, s a paritásos bizottság felülvizsgálata alapján, az SzDP javára 30 üzemben a kialakult arány megváltoztatására kötelezték a helyi vezetőket.

Az 1947-es választások így az üzemi bizottságok összetételének, szervezeti életének alakulásában nem eredményeztek jelentősebb változásokat. A választások során lejátszódott események azonban néhány igen fontos jelenségre mutattak rá. Ezek közül a leglényegesebb, hogy az üzemi bizottságok pártpolitikai kérdésre, a két munkáspárt összecsapásának egyik legfontosabb területévé lettek. Mindkét párt szinte kizárólagosan saját pozícióinak növelésére és ezen keresztül az üzemi bizottságok megszerzésére törekedett. Így az 1947-es választás sokkal inkább a két párt közötti küzdelemmé, mint a reakciós elemek elleni egységes fellépéssé vált.

A két párt viszonya rendkívüli módon kiéleződött, ami szervezeti változást is előidézett: sok esetben az üzemi bizottságok kettészakadásához vezetett. Mindkét párt üzemi szervezetei az üzemi bizottságban dolgozó tagjaik közvetlen irányítása és befolyásolása útján kívánták elérni saját pártjuk instrukcióinak érvényesítését. Ez az üzemi bizottságokon belül pártfrakciók létrehozásához és aktív működéséhez vezetett, háttérbe szorítva az üzemi bizottság egészének kollektív tevékenységét. A kérdéseket lényegében a frakciók döntötték el, a pártszempontoknak megfelelően. Tovább fokozódott a már az 1946-os választásoknál is elszórtan tapasztalható gyakorlat: az üzemi bizottságok és az üzemi munkásság kirekesztése és háttérbe szorítása annak közvetlen eldöntésében, hogy kik képviseljék érdekeiket. Az 1947-ben lebonyolított részleges választások során ez szinte mind a 44 üzemben általános módszerré változott.

Az üzemi bizottsági tagság eldöntésében tehát az addig alkalmazott széles demokratizmus szűkült.

1947 folyamán, az üzemi bizottsági választásokat követő időszakban, tovább folytatódott a tagok lecserélése az üzemi pártszervezetek javaslatai alapján. A választások alatt megromlott viszonyt a helyi szervezetek igények megegyezésével, a konkrét kérdések egyöntetű eldöntése útján javítani. A bizottságok a növekvő igények ellátása érdekében tovább folytatták harcukat a jogkörök és hatáskörök szélesítéséért is.

A problémák megbeszélése érdekében a Szakszervezeti Tanács 1947. július 18-ára összehívta a II. Országos Üzemi Bizottsági Konferenciát.

Az ülés ideje egybeesett a hároméves terv beindításával, a tőke elleni harc, az államosítások kiterjesztésével, politikailag pedig a kisgazdapárt jobbszárnya elleni harc fokozásával, a koalíciós válság állandó elmélyülésével. Az üzemi bizottságok összehívását a munkásosztály előtt megoldásra váró feladatok megvalósításának előkészítése tették szükségessé.

A konferencián, bár szűkszavúan és általánosságban, de szó esett az üzemi bizottságok szervezeti életét befolyásoló változásokról is. Kimondták, hogy összetételben megfelelő üzemi bizottságokat kell létrehozni, ezért le kell váltani a diktatórikus vagy a tőkéssekkel kollaboráló üzemi bizottsági tagokat és korrump. elemeket. Ezek helyett „megfelelő harcoss üzemi bizottságokat” kell választani.

Ebben a vonatkozásban merült fel az üzemi bizottságok és a szakszervezetek kapcsolata is. Megállapították: általános jelenség, hogy sok üzemi bizottság többé vagy kevésbé elszakadt a szakszervezetétől, vagyis: „a saját területét érintetlenül akarja tartani még a szakszervezetektől is, pedig az üzemi bizottságoknak nem szabad elfeledkezni arról, hogy *felettes vezető szerveik* a szakszervezetek”. Ez jellemezte az üzemi bizottságok és a bizalmi testületek kapcsolatát is: sok küldött mutatott rá arra, hogy nem informálják a bizalmiakat az elvégzett munkáról, a feladatokról és a problémákról. Nem számolnak be üzemi gyűlések, taggyűlések keretében az üzem dolgozóinak. Az ilyen üzemi bizottságok távol állnak a dolgozóiktól, elszigetelődnek jól berendezett helyiségükben és a munkások urakat látnak bennük. Ezért a konferencia kimondta, hogy az üzemi bizottsági tagnak jó szakszervezeti embernek is kell lennie.

Az előadók felvetették, hogy az üzemi bizottságok a feladatok jobb elvégzése érdekében tagjaikat képezzék, politikai és szakmai színvonalukat emeljék. Ennek érdekében — mint azt bejelentették — 1947 őszén Budapesten kéthetes tanfolyamot szerveznek, melyen a szakszervezet javaslata alapján kötelező a részvétel, s aki a tanfolyamot nem végzi el, annak „minden további nélkül megszüntetjük üzemi bizottsági tagságát”.⁹⁶ A szakszervezetek mind határozottabban avatkoztak be az üzemi bizottságok ügyeibe az őket megválasztó tagság véleményének meghallgatása nélkül; mozdították el a vállalat összzalkalmazottai által demokratikusan választott személyeket stb.

A konferencián az üzemi bizottsági rendelet megreformálásáról, új rendelet előkészítéséről csupán elvi állásfoglalás hangzott el az előadók részéről. Azzal mindenki egyetértett, hogy a szükségleteknek és a megváltozott viszonyoknak megfelelően bővíteni kell az üzemi bizottság jog- és hatáskörét. Felvetődött, hogy az igazgatóságban eddig tanácskozási joggal résztvevő bizottsági tagoknak döntési jogot kell adni. A rendelet addigi munkálatairól azonban sem konkrétan,

⁹⁶ II. Országos Üzemi Bizottsági Kongresszus. 1947. Bpest. SZT. Munka kiad. 22—23. 25. l.

sem nagy általánosságban szó nem esett. Csak azt közölték, hogy készülöben van. Így az üzemi bizottsági tagokat sem az előkészítésbe, a vitatott problémák megoldásába, sem a vélemények kicserélésébe nem vonták be. A rendelet körül folyó viták, elvi ellentétek így belső, kulisszák mögötti ügyek maradtak, nem járultak hozzá a hibás nézetek leleplezéséhez, a tisztulási folyamat meggyorsításához.

A kongresszuson a hozzászólók döntő többsége követelte az új üzemi bizottsági rendelet mielőbbi kiadását.⁹⁷ Ez a további jó munkájuk alapvető feltételeként vetődött fel a mindennapi harcban.

A kongresszuson azonban határozat nem született, inkább információs jellegű eszmecsere színhelye volt. A gyárakban hatása alig lemérhető. Az üzemi bizottságok körében továbbra is a helyi viszonyok, adottságok, körülmények szerint folyt a munka.

Az üzemi bizottságok szervezeti életének alakulását, a többi munkásszervezethez fűződő kapcsolatát az 1947—1948-as években is, mint korábban, a konkrét feladatok és a gazdasági-politikai viszonyok alakulása változtatta meg. A gyakorlati munkában végbement változások rendeletileg nem öltöttek testet, és lényegében a korszak végéig, 1948 tavaszáig, az 1945 közepén kidolgozott és érvénybelépett 55 000-es üzemi bizottsági rendelet maradt érvényben. Bár a rendelet számos paragrafusát az élet túlhaladta, s az üzemi bizottságok jórészt nem is tartották be azokat, bár már 1945 végétől felvetődött egy új, az üzemi bizottságok hatáskörét jelentősen bővítő rendelet kidolgozásának követelése, a rendelet nem született meg. A munkálatok elkezdődtek, több javaslat el is készült, napvilágot azonban egy sem látott. Ennek oka feltehetően abban kereshető, hogy a két munkáspárt az üzemi bizottságok szervezeti hovatartozásának, perspektívájának, továbbá politikai befolyásolásának kérdésében nem tudott megegyezni.⁹⁸

Így 1946-tól az üzemi bizottságok szervezeti élete a mindennapi követelmények alapján maguk alkalmazta gyakorlat szerint fejlődött, amihez hozzájárultak még a bizottságok életét befolyásoló és irányító testületek: a pártok és a szakszervezetek elképzelései és politikai irányvonalai szerint kialakított instrukciók, szervezeti változtatások. A gyakorlatban mindez sok zavart idézett elő. Az üzemi bizottságok szervezeti felépítése gyökeresen csupán 1948 tavaszán változott meg, amikor az egész szakszervezeti mozgalom — és ezen belül az üzemi bizottságok — átszervezésére is sor került.

Az 1948-ban végbement változások gyökeres fordulatot eredményeztek az ország társadalmi életében. A két munkáspárt egyesülésével beteljesedett a munkásosztálynak a hatalomért folyó harca: létrejött a proletárdiktatúra; a 100 alkalmazottnál többet foglalkoztató vállalatok államosításával pedig az ipari termelőeszközök döntő része társadalmi tulajdonba került. Megkezdődött a szocializmus építése hazánkban. A hatalomban és a termelőviszonyok jellegében végbement gyökeres változások nemesak lehetővé, hanem szükségessé is tették az üzemi demokrácia fokozatos fejlesztését. A demokratikus centralizmus elve alapján megvalósuló egységes, az egész népgazdaságra kiterjedő központi tervszerű irányítás feltételezte a dolgozó tömegek kezdeményezésének mind teljesebb kibontakozását a gazdasági építőmunka feladatainak kidolgozásában és

⁹⁷ Sajnos a jegyzőkönyv a felszólalásokat kivonatossá teszi, így a küldöttek konkrét javaslatairól nem tudunk bővebben.

⁹⁸ Rácz Béla—Strassenreiter Erzsébet: i.m.

megvalósításában. Az üzemi demokrácia tartalma a szocializmus építése lett, s ennek megfelelően a dolgozók széles tömegeinek mozgósítása, az irányításba és a megvalósításba való legközvetlenebb bevonása ennek egyik legfontosabb eszköze. Az üzemi demokráciát most már a fokozatosan kiépülő proletárdiktatúra rendszerében kellett érvényrejuttatni és ez is szükségessé tette olyan új szervezési formák, új szervezeti keretek kialakítását, melyek a fenti célokat a legjobban kifejezésre juttatták.

Az üzemi bizottságok több éves tevékenysége során sok hasznos tapasztalat, konkrét eredmény született, az üzemi demokráciának kialakultak a formái, melyek az új körülmények között is hozzájárulhattak a feladat helyes megoldásához.

A két munkáspárt egyesülése után a párt- és a szakszervezeti szervek hozzáfogtak a munkásosztály többi szerveinek: a szakszervezeteknek, az üzemi bizottságoknak, a bizalmi testületeknek átszervezéséhez.

Az előzetes javaslatok az új szervek szervezeti felépítésére vonatkozóan lényegében abból a közös elvből indultak ki, hogy az állami tulajdonba került üzemek élére állított munkásigazgatók tevékenységén keresztül a proletárállam irányítása és ellenőrzése közvetlenül megvalósul, így megteremtődtek a feltételei a gazdasági vezetés centralizálásának és az egyszemélyi vezetés kialakításának. Ilyen feltételek között az üzemekben működő különböző munkásszerveket is közös nevezőre kell hozni, egységes rendszer alapján kell átszervezni. Ezt indokolta még a szakszervezetek áttérése a szakmai szervezkedésről az iparira, vagyis a szakszervezeti mozgalom gyökeres átszervezésére is, ami természetesen közvetlenül érintette az üzemi bizottságokat. Ebben a kérdésben az 1948. október 17—20-án lefolyt XVII. szakszervezeti kongresszus foglalt állást. A fő referátum és a határozat kimondotta, hogy az ipari szervezkedésre való áttéréssel az üzem az ipari szakszervezetek alapszervezete, vagyis az üzemi szakszervezeti csoport, melynek élén a szakszervezeti tagok által választott üzemi bizottság áll. Az üzemi bizottság tehát az ipari szakszervezet alapfokú üzemi vezető szerve lett.

Az üzemi bizottság saját kebeléből elnököt, titkárt választ és kijelöli a szakszervezeti munka különböző területeinek megbízottait: a termelési, oktatási, szociálpolitikai, munkaverseny felelősöket, reszortosokat. Az ügyeket állandó jelleggel az üzemi bizottság titkára végzi. A műhelyekben — az üzem jellegétől függően — 20—30—40 munkás után bizalmi titkárt kell választani. A több ezres nagyüzemekben műhelyenként műhelybizottságot kell létrehozni, a műhelyszakszervezeti munka vezetésére. Így tehát a bizalmi testület továbbra is megmaradt, de megszüntették a főbizalmi tisztséget, melyet az üzemi bizottság, ill. annak titkára vett át. A vezetőket, az üzemi bizottságtól egészen a műhelybizalmiakig, közvetlen és titkos szavazás útján választják meg, mentesítve a munka alól az üzemi bizottsági titkárt, aki ezzel a szakszervezet alkalmazottjává válik. A szükségnek megfelelően azonban több tagot is mentesíteni lehet. Az üzemi bizottság reszortfelelősei, a munka jobb elvégzése és a tagság mozgósítása érdekében, vezetésük alatt különböző bizottságokat hozhatnak létre. Így pl. tervbizottságot, versenybizottságot, szociális bizottságot, kulturális bizottságot stb. Ezek, a műhelybizalmiakra és a dolgozókra támaszkodva, egy-egy munkaterület feladatainak elvégzését voltak hivatva jól megszervezni és irányítani.

A tőkés vállalatoknál az átszervezést szintén végre kellett hajtani, azonban az itt működő üzemi bizottságok jog- és hatásköre továbbra is megmaradt.

Szervezeti téren tehát, a formai jeleket figyelembe véve, megmaradt az üzemi bizottság is és a bizalmi testület is. A munka tartalmát és a szervezkedés

alapvető elveit figyelembe véve, a korábbi szervektől lényeges eltérés mutatkozott.

Az első és legfontosabb: a szakszervezetek alapszerveivé változtatták az üzemi bizottságokat és tevékenységük középpontjába a szakszervezeti munkát állították, egy szintre hozva őket ezzel a bizalmi testülettel. Így tevékenységi körük lényegében az addig végzett szakszervezeti munkára szűkült, hatalmi-ellenőrző szervből mozgalmi szervvé változtak. Szervezeti vonalon erre utal, hogy pl. választásukban csak a szervezett munkások vehettek részt, s felépítésük is a szakszervezeti mozgalom felépítését követte. Teljes egészében kimaradt a vállalatvezetés ellenőrzése, a vállalat irányításában való aktív részvétel, így az üzemi bizottságok felépítésüknél fogva nem válhattak a vállalatvezetés szerves részévé.

Az üzemi bizottságokat az illetékes szakszervezeti központ irányította. A bizottság reszortfelelősei az egyes műhelyvezető-bizalmiakon keresztül továbbbíztatták a dolgozókhoz mind a központ, mind az üzemi bizottság határozatait.

A szakszervezeti munka előtérbe kerülését tükrözi az is, hogy az üzemi demokrácia helyébe a szakszervezeti demokrácia került, ami nem a dolgozók és a gyárvezetés, hanem a szakszervezeti tagok és a szakszervezeti vezetés viszonyát volt hivatva kifejezni. Ebben a vonatkozásban vetődött fel a szakszervezeti demokrácia kiszélesítésének követelménye is, aminek biztosítására kimondták, hogy mindenhol be kell vezetni a titkos választást. Csupán a tervbizottság léte mutatta, hogy az üzemi bizottságnak a termelésbe is lesz némi beleszólása, ugyanis feladatai közé sorolták: az üzemi bizottság és az üzemvezetés közösen segít az üzemi tervek kidolgozásában, bekapcsolja a dolgozókat, ellenőrzi a tervek végrehajtásának menetét, és a szakszervezeti bizottsággal együtt mozgósítja a dolgozókat a végrehajtásra.

A szakszervezeti alapokon újjászervezett üzemi bizottság szervezetileg tehát két vonatkozásban különbözött az addig meglévő szervezetektől: megszüntette a főbizalmi funkciót és az üzemi bizottság munkáját reszortokra osztotta fel. Tartalmában azonban szűkebb hatás- és jogkörrel rendelkezett az előbbiekénél, mivel tevékenységét lényegében a bizalmi testület tevékenységére korlátozták. Nem volt betekintése és beleszólása a gyárvezetésbe, a termelés, a kalkuláció stb. kérdéseibe, tevékenységi körét lényegében a munkásvédelemre és a termelési feladatok teljesítésének biztosítására szűkítették le.

Mindezek mellett is, a létrehozott szervezeti formák és keretek persze módot nyújthattak arra, ha szűkebb területen is, hogy a dolgozók többsége — hiszen a dolgozók 80—85%-a ekkor már szervezett volt — közvetlenül részt vegyen saját üzeme problémáinak megoldásában. Ennek megvoltak a reális feltételei is, hiszen a régi üzemi bizottságok és a dolgozók részéről az ilyen irányú törekvés élő erő maradt. Az üzemek államosításakor kinevezett munkásigazgatókat az üzemi bizottságok és a dolgozók nagy szeretettel fogadták, kifejezésre juttatták, hogy velük a legteljesebb harmóniában, a kölcsönös segítség jegyében kívánnak a továbbiakban is együttműködni, és így képviselni a szocialista vállalat és a dolgozók érdekeit.

A dolgozók aktivitásának kibontakozását azonban ez időtől kezdve nemcsak a szervezeti feltételek korlátozása, a szűkebb hatáskör nehezítette: az 1948 végétől mind erőteljesebben eluralkodó személyi kultusz, a gazdasági és a társadalmi élet területén elkövetett dogmatikus hibák gátat emeltek az üzemi demokrácia politikai feltételeinek kibontakozásához, és ezzel nemcsak az üzemi, de a szakszervezeti demokrácia megvalósulásához is.

Б. РАЦ — Э. ШТРАССЕНРЕЙТЕР

ОРГАНИЗАЦИЯ ФАБРИЧНО-ЗАВОДСКИХ КОМИТЕТОВ 1944—1948 гг.

Резюме

В создавшемся в конце 1944 — начале 1945 гг. новом положении изменились политические условия страны. Трудящийся народ: рабочий класс, крестьянство путем партий, массовых организаций, различных народных и революционных органов захватили власть. Важной опорой демократического строя оказалось учреждение фабрично-заводских комитетов, путем которых широкие массы рабочего класса принимали участие и непосредственно включались в управление жизнью заводов. Посредством деятельности в фабрично-заводских комитетах рабочий класс осуществлял контроль над капиталистами, заводскую демократию. Фабрично-заводские комитеты являлись важными средствами и частями борьбы против капитала и рабочей демократии.

В своей статье авторы исследуют один из целого ряда связанных с этим учреждением вопросов: образование и развитие организационных рамок фабрично-заводских комитетов, изменения в их внутреннем механизме со времени учреждения первого заводского совета, середины октября 1944 г. до середины 1948 г., фактического прекращения этих органов. Они подробно занимаются тем, какую роль играли в создании и бурном распространении фабрично-заводских комитетов традиции, опыт отечественного и международного революционного движения: практика первой диктатуры пролетариата в Венгрии, деятельность австрийских рабочих органов, а также все более развертывающееся в последние годы второй мировой войны движение сопротивления. Авторы рисуют общую картину оформления состава первых фабрично-заводских комитетов по партийной и профессиональной принадлежности и по полу, потом они занимаются изменениями, происшедшими в составе этих органов в ходе ежегодных выборов в фабрично-заводские комитеты. Они показывают, насколько разнообразно оформлялись организационные формы, внутренний механизм деятельности этих рабочих органов, питающихся из различных источников и рожденных по местной инициативе рабочих, и то, каким образом из этого пестрого состава постепенно оформлялось единое, охватывающее всю страну, действующее в основном на основе единого принципа учреждение.

Авторы делают попытку показать также разветвленные организационные проблемы верховного руководства, центрального управления фабрично-заводских комитетов. Хотя верховное руководство фабрично-заводскими комитетами осуществлялось в рамках профсоюзов, рабочие партии не отказались от политического руководства, что в данной ситуации оказало на деятельность фабрично-заводских комитетов не только положительное, а также известное отрицательное влияние.

Авторы показывают, какую позицию приняли в ходе дискуссии по организационной жизни и правомочиям фабрично-заводских комитетов рабочие, капиталисты, профсоюзы и рабочие партии, а также то, каким образом организационные рамки фабрично-заводских комитетов обеспечили на практике для рабочего класса введение в силу, осуществление заводской демократии.

B. RÁCZ — E. STRASSENREITER

L'ORGANISATION DES COMITÉS D'ENTREPRISE (1944—1948)

Résumé

Dans la nouvelle situation formée au tournant des années 1944—1945 un changement s'est accompli dans les conditions politiques du pays. Par l'intermédiaire des partis, des organisations de masse et des différents organismes populaires et révolutionnaires le peuple travailleur: la classe ouvrière et la paysannerie, firent leur entrée sur la scène politique afin de s'emparer du pouvoir. L'institution des comités d'entreprise servit de fondement solide au régime démocratique, aux larges masses de la classe ouvrière pour faire entendre leur voix dans la vie et la direction des usines. Par son activité déployée au sein des comités d'entreprise la classe ouvrière parvint à réaliser le contrôle des capitalistes et instaurer la démocratie dans les entreprises; ces comités s'affirmèrent de fort importantes organisations au point de vue de la lutte menée contre le capital en faveur de la démocratie ouvrière.

Les auteurs de l'article se penchent sur l'étude d'une seule question de cet ensemble de problèmes, à savoir la formation et l'épanouissement des formes d'organisation des comités d'entreprise, les changements accomplis dans le mécanisme intérieur de leur activité depuis la création du premier conseil d'entreprise, mi-octobre 1944, jusqu'à la cessation effective de ces organismes, survenue au milieu de 1948. Ils consacrent une analyse détaillée à la question de savoir quel était le rôle des traditions et des expériences — la pratique de la première dictature du prolétariat de Hongrie, l'activité des organismes ouvriers autrichiens, le mouvement de résistance connaissant un élargissement de plus en plus vigoureux au cours des dernières années de la seconde guerre mondiale — acquises par le mouvement révolutionnaire international dans la naissance et l'expansion rapide des comités d'entreprise. Les auteurs brossent un tableau d'ensemble sur le développement de la structure selon parti, progression et sexe de ces comités et étudient le changement qui, lors des élections annuelles des comités d'entreprise, s'accomplissent dans la composition de ces mêmes organismes. Ils décrivent les formes variées de l'organisation et de l'activité de ces organismes créés sur l'initiative des ouvriers à l'intérieur des entreprises et relatent le processus qui au travers de ces formes variées finit par aboutir à une institution de caractère homogène, s'étendant sur tout le pays et déployant son activité à la base d'un même principe.

Les auteurs consacrent des efforts à clarifier la question multilatérale rattachée à l'organisation de la direction supérieure, à la conduite centrale des comités d'entreprise. Encore que réalisée au sein des syndicats les partis ouvriers se refusèrent à renoncer à sa direction politique, ce qui exerça dans une situation donnée non seulement un effet positif, mais avait aussi par endroit une influence négative sur l'activité des comités d'entreprise.

L'étude décrit les positions prises par les capitalistes, les syndicats et les partis ouvriers dans le débat ouvert sur l'organisation et les attributions de ces comités et met en lumière la question de savoir comment leurs cadres d'organisation réussirent à assurer à la classe ouvrière de réaliser dans la pratique la prédominance de la démocratie dans les entreprises.